

Леў Клейнбарт

СУСТРЭЧЫ. ЯНКА КУПАЛА

*Ты адзін над усіх найвялікшы,
Маладых гадаваў сваёй песняй.
Я стаю, галаву схіліўшы,
З абяцаннем твой заклік здзейсніць.
Дубоўка («Янку Купалу»)¹*

I

Я быў знаёмы, літаратурна блізкі з Янкам Купалам на працягу шэрагу гадоў. Жыццё, перапоўненае падзеямі — імперыялістычная бойня, рэвалюцыя, грамадзянская вайна, ваенны камунізм — то зводзіла, то разводзіла нас. Я жыў у Пецярбургу, Купалу кідала з Пецярбурга ў Вільню, з Вільні ў Арол, з Арла ў Маскву, з Масквы ў Мінск. Але калі нас выпадак зводзіў, мы сустракаліся, быццам толькі ўчора развіталіся адзін з адным.

Як жывая стаіць у мяне ў памяці першая ж сустрэча з ім у 1910 г. Ён толькі што прыехаў у Пецярбург, жыў у Б. І. Эпімаха-Шыпілы, беларускага дзеяча таго часу, і яго прывёў да мяне Цішка Гартны, які працаваў у той час на адным з буйных заводаў старога Пецярбурга.

Быў слізкі поўдзень, туман блукаў пад аблокамі, калі яны па коўзкім, як у галалёдзіцу, Англіійскім праспекце ў Лясным дабраліся да майго дома, які глядзеў сваімі вокнамі ў голы, аблезлы, заліты слязьмі сад.

— Янка Купала, — прадставіў мне яго Гартны.

Ён глядзеў спадылба, нічога не гаворачы. Ён ужо быў аўтарам «Жалейкі», рыхтаваў да друку свой другі зборнік «Гусляр». Да каго вершы гэтыя даходзілі, ведалі, што гэтаму мінчаніну, які выйшаў з беларускага сялянства, дадзены дар, які ўздымаў яго над тым асяроддзем, з якім ён звязаў сваё імя, сваё грамадска-жыццёвае атачэнне, што паэт гэты быў шчыры, сапраўдны. І я асабіста любіў

Леў Навумавіч Клейнбарт (15 (27) кастрычніка 1875 г., Капыль, Мінская вобласць — 20 лістапада 1950 г., Ленінград) — публіцыст, крытык, журналіст, літаратар. Даследчык асноўных тэндэнцый і кірункаў беларускага літаратурнага руху. Першы біёграф Янкі Купалы і адзін з першых даследчыкаў яго творчасці. Рэдактар часопіса «Тэмы жыцця».

З Янкам Купалам пазнаёміўся ў Пецярбургу вясною 1910 г. праз Цішку Гартнага. Сустракаўся і перапісваўся з Купалам на працягу многіх гадоў.

¹ Уладзімір Дубоўка. Верш «Янку Купалу». 1925 г. (Укл.)

і паважаў яго з тае пары, як Гартны прынёс мне яго «Жалейку», выдадзеную Эпімахам-Шыпілам.

Я, вядома ж, сустрэў яго з той прыхільнасцю, якую выклікала ў мяне яго паэзія, але, ціхі, маўклівы, ён — у той час як Гартны размаўляў пра тое, другое — сядзеў, паглыбіўшыся ў сябе. Калі ж адказваў на пытанні, звернутыя да яго, то мова яго была скупая, абрывістая нават пра самыя звычайныя рэчы. У вачах свяціўся розум, але кожны рух вылучаў у ім замкнёнасць, скрытнасць, тое прыхаванне сваёй асобы, якое так характэрна для беларуса ды яшчэ да таго, хто выйшаў з нізоў. Калі паэт — гэта чалавек палымых слоў, то ён сваёй мовай, сваім прыглушаным голасам не быў падобны да паэта, як не ўдаваў на паэта ўсім сваім фізічным абліччам, якое з першага погляду гаварыла пра тое, што жыццё яго не шкадавала, мяла гэтага чалавека з дня нараджэння па сённяшні дзень.

Твар, не па гадах пастарэлы, нахмураныя бровы, скупы жэст. У манерах, рухах нешта няўпэўненае ў сабе. Не яснай раніцай, а змрокам вечара паўявала ад гэтага тыпова беларускага твару, які бывае ў самавукаў з мяшчан, ад усёй яго постаці ў нападзюшаным пінжаку. Быццам нейкая немач падточвала гэтае аблічча. Я глядзеў на яго, і ў галаве кружыліся вершы, у якіх ён так артыстычна перадаў самога сябе тых гадоў:

Я не паэта, о крыў мяне Божа!

Не рвуся я к славе гэткай німала,

Хоць песеньку-думку і высную можа,

Завуся я толькі — Янка Купала.

Славу паэтаў разносяць па свеце,

Вянкі ўскладаюць і звоняць пахвалай,

Я ж ціха йграю, хто ж ціхіх прымеце?

Ат! ведама, з вёскі — Янка Купала!

Кожны край мае тых, што апяваюць,

Чым ёсць для народа ўпадак і хвала,

А беларусы нікога ж не маюць,

Няхай жа хоць будзе Янка Купала.

Доляй убогі, ён ціхі, нясмелы,

Бяда, яго маці, узгадвала,

Слёзы пагарды п'е толькі век цэлы,

От, ведама, просты Янка Купала.

Шчасце так рэдка над светам усходзе;

Ўсё ж досыць бывае меці хоць мала, —

Долю каб бачыў у родным народзе,

А быў бы шчаслівы Янка Купала.

Эт, з часам людзі ўпадаюць на сіле,

Смерць скосе, глядзі — і больш крыжам стала;

Нехта спытае: хто ў гэтай магіле?

А надпіс пакажа: Янка Купала.¹

¹ Верш Янкі Купалы «Я не паэта». Прапушчана пятая строфа. (Укл.)

Але — дзіўная справа! — гэтая някідкасць, гэтая замкнутасць зусім не была цяжарам. Зразумела, выцягнуць яго на размову не ўдалося. Але, гаворачы мала, ён усё ўспрымаў без слоў; прадаўгаваты твар свяціўся пачуццямі душы, і я не заўважаў гэтай безадказнасці. Нейкія іншыя — зусім не скупыя — рысы хаваліся за ёю. Прытоеныя рысы... Але, так ці інакш, з гэтага вось наведвання і завязаліся мае стасункі з Купалам.

II

Сапраўды, натура ў яго аказалася мяккая. Хаця ён, без сумнення, самотна і маркотна нес сваё жыццё; хаця ў ім было гэтулькі прыдбанай жорсткасці — як і ва ўсіх, каго жыццё не шкадавала, ён быў вельмі схільны да ласкі, у чым я хутка і пераканаўся.

Ён, безумоўна, належаў да ліку тых, якія сыходзяцца туга, выказваюцца не любяць нават у самых заповітных хвілінах. «Купала скрытны, — пісаў мне пазней Якуб Колас, — усялякія перажыванні глыбока тоіць у сабе»¹.

— З малазнаёмымі з мяне суразмоўца сумны, «аратарскім» майстэрствам я не валодаю, — гаворыць ён мне пасля. — Увогуле, калі сыходжуся з людзьмі, то ўсё далей і далей разыходжуся. Прыгледзішся — крывое люстэрка. У лесе куды болей крывога, чым прамога. Так і тут. Чаго жадаю, у іх няма — на крайні выпадак не бачу я.

Але быў ён дастаткова разумны, каб адрозніць сапраўдную ўвагу да яго ад таго, што ідзе не ад сэрца, а ад разумовых меркаванняў. Але калі ён угадваў сябра, таго, хто здольны ацаніць яго вершы, ён пераўвасабляўся. У ім адразу прачыналіся самыя складаныя спалучэнні душэўных рухаў, усе тыя рысы, якія былі як быццам схаваны. Погляд спадылба знікаў. Твар, беларускі твар, рабіўся такім хатнім, адкрытым, і ўвесь ён, усім сваім абліччам, нібы выходзіў са звыклай фізічнай абалонкі. Нават мова губляла гэтую непаразумеласць, і вы пераконваліся, што гэты Янка мае ў сваім распараджэнні хаця і кароткія, але трапныя словы.

Заходзячы да мяне, ён і стаў да мяне ў гэтыя адносіны. Гэтая суровасць, маўклівасць з яго злятала, і ён меў выгляд слаўнага хлопца, які ішоў да нейкай такой і самому невядомай мэты.

Ужо хутка па прыбыцці (а пражыў ён у Эпімаха-Шыпілы з 1909 па 1912 г.) ён піша мне: «Дасылаю ў ваша распараджэнне свае кніжачкі. Буду вельмі і вельмі вам удзячны, калі дадзіце мне магчымасць бліжэй пазнаёміцца з рускім літаратурным светам, які мяне пастаянна цікавіў, але які дагэтуль мне зусім не знаёмы. Думаю, гэта будзе для мяне не бескарысна. Тыя абставіны, той асяродак, у якім я з дзяцінства кручуся, які і па цяперашні час мала змяніўся да лепшага, мяне мала задавальняе. Хочацца нечага болей светлага, болей шырокага»². Зразумела, увесці яго ў кола пісьменнікаў было натуральна. Але ад яго не заставалася па-за ўвагай тая паблажлівасць, якую часам праяўляў інтэлігент да самавука ды яшчэ беларуса.

Гэта была ўвага, але ўвага з высокага дрэва.

— Што вы знайшлі ў гэтых вершыках? — здзіўляўся П. Е. Шчогалеў, якому я даваў гэтую «Жалейку».

¹ Паводле ліста Якуба Коласа да Л. М. Клейнбарта ад 07.10.1928. ЗТ Якуба Коласа ў 14 тамах, Мінск, 1977, т. 13, с. 85—88. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 25.10.1911. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 229. (Укл.)

— Паэт, самавук, беларус.

— Якая тут паэзія? Тургенеўскі Пігасаў кажа, што зрабіцца такім паэтам няцяжка: варта толькі ўзяць ліст паперы і напісаць зверху: «дума», пасля пачаць так: «гой ты, доля, мая доля. А там, пад гарою, пад зялёнай, грае, грае, варапае — гоп, гоп! Ці што-небудзь у гэтым родзе». І справа — у ажуры.

А пісьменнік быў кваліфікаваны.

— Што ж, — гаварыў Купала, калі яму перадавалі што-небудзь такое. — На мяне, цёмнага Янку, іначай і глядзець нельга.

Аднак ён тонка разумеў гэтую тонкасць, якая ляжала паміж ім і тым светам, у які яму, здавалася, так натуральна ўступіць.

— Што за прорва аддзяляе мяне ад «адукаваных», — казаў ён. — Колькі разоў спрабаваў перакінуць масток — не атрымліваецца. Чаму, чаму толькі можна навучыцца ў іх? Бо гэта ж людзі такога вопыту, такіх ведаў. Але я адчуваю сябе з імі не ў сваёй талерцы. Вось вы не прымаеце мяне за самавука, «самародка». У вас няма гэтай паблагліваасці.

Ён даставаў з кішэні пінжака вершы, ужо перапісаных на машынцы, але іх не чытаў — чакаў, калі я сам прачытаю іх. І пасля — засяроджаны, але сціплы — пытаўся: «Ну, што? Ну, як?»

III

Вось ён сядзіць у мяне. Пецярбург для яго — Пецярбург беларусаў, якія асели тут, тое кола, якое групуецца вакол пецярбургскай суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца»¹. Днём ён заняты на Чарняеўскіх курсах², вечары ж праводзіць дома, за сваімі сшыткамі, а то — і за чаркай віна. Эпімах-Шыпіла замяняе яму бацьку. Але пачувае ён сябе «на чужыне», тужліва.

— Як жыву? — адказвае ён мне на маё пытанне. — Чорт ведае, як я жыву. Добрае, Леў Максімавіч, у мяне перамешана з дурным, вялікае з нікчэмным. І так праходзяць дні, месяцы, гады майго жыцця. Жаданняў у мяне... акіян жаданняў! Але робіцца не тое, што хацелася б рабіць.

— Нашым жаданням ці варта патураць, — пярэчу я. — Трэба трымаць на прывязі жаданні, не шукаць шчасця там, дзе яго няма.

— Чуў. Але такая ўжо ў мяне натура. Для ўсіх усё ясна. Паўсюль — логіка. А ў мяне чорт ведае што. Ні бацькі, ні маці, ні брата, ні жонкі, ні логікі. Адны вершы. Як у Шаўчэнкі, як у Кальцова. Мне не быць шчаслівым ніколі.

— Як Пецярбург... прыйшоўся па розуме, па сэрцы вам?

— Што Пецярбург? Мала ў ім пакідаю свайго. Жыццё маё тут такое сухое, такое бясколернае. Ходзіш, блукаеш, прыйдзеш дахаты — сум, як сабака, грызе мяне. Нездарма ўсё валяюся, нічога не раблю. Такі шматлюдны цэнтр. А чалавека няма. А няма каму слова сказаць. Усё ветліва, афіцыйна. А пачуць слова сэрца... не!

— Можа быць, абжывецца — падасца ў нас цяплей. Уражанні ў вас пераходзяць у вершы. Жыццё ж з адных такіх хвілін не можа складацца.

— Так, я лірык, толькі лірык. А душы тут халодна. Хіба святло ад Пецярбурга можа расквеціць такога пастушка, як я?

— Чаму ж пастушка? Вы паэт, Янка, беларускі паэт.

— Так, на бязлюдзі і Фама шляхціц... Зайдраснае званне, як я даведаўся яго карацей. Беларускі паэт. Бабыль, адзінец, сірата. Колькі сузіранняў упрыгожвае жыццё яго марамі. І ўсе недасягальныя. Пройдуць гады — акадэмік Карскі атрасе

¹ Беларуская выдавецкая суполка «Загляне сонца і ў наша аконца». (Укл.)

² Санкт-Пецярбургскія агульнаадукацыйныя курсы, заснаваныя А. С. Чарняевым. (Укл.)

пыл з маёй «Жалейкі». Насуне акульяры на нос, перагартае, скажа: так, матэрыялу для этнаграфіі беларуса тут нямала?¹

— Навошта гэтулькі жаданняў? — паўтараю я.

— Ну, ну, не буду далей марыць, не буду болей жадаць. Бывайце. Пайду ў лес па грыбы. Буду збіраць грыбы, любавацца зоркамі.

— Навошта ў лес? Вы ў горадзе Пушкіна, Бялінскага, Дастаеўскага. У такім рэзервуары ідэй ёсць рэчы шмат цікавейшыя за грыбы.

— Ведаю, ведаю, што скажаце. Але што рабіць мне з сабою? Гэтая нягнуткасьць, гэтая неразваротлівасць маёй натуры... Я прыходжу тут у адносіны з мноствам асоб, самых розных па сваім кругаглядзе. Але для мяне тут усё зачынена, усё чужое. Гэты кастрычнік з плачам катрынкі, гэтыя белыя ночы, гэты бульвар, на які я выходжу, каб збавіць гадзінку-другую, гэты Ісакій, нават гэтая Нява з панылымі світкамі параходаў... Зусім іншая справа — Нёман з яго вясеннім разлівам, лясы Беларусі, хлопцы ў магілёўскіх світках, дзяўчаты ў вышываных кашулях, у чырвоных хустачках!

Як бачыце, Купала ўмеў не толькі трапна гаварыць, але і кпіць з сябе і з мяне, гледзячы мне ў вочы сваімі разумнымі вачыма. Слухаючы яго, я бачу: гэты паэт адарваны ад сваёй бацькаўшчыны; патрапіў у цэнтр усерасійскай культуры, стукнуўся аб яго, як аб сцяну. Бяздомна. Недарэмна ён мне гаворыць:

— Ах, калі б у мяне былі грошы...

— Што б вы тады зрабілі?

— З'ехаў бы ў Вільню. Я не спакушаюся сваім талентам. Я ведаю, сіла мая не ў таленце, а ў любові да маёй радзімы, да майго народа.

IV

Так, пах Беларусі пераследаваў яго; далёкі, незабыўны водар.

Вядома, Эпімах-Шыпіла прывёз Купалу сюды, каб ён зарыўся ў падручнікі, вывучыўся тут усяму, чаму ён не мог вывучыцца там, у старажытным горадзе яго Бацькаўшчыны. І сам Янка ўсведамляе: пры ўсіх яго здольнасцях яго разумовы багаж кульгае на ўсе ногі, на ўсе бакі. Ён нямала прачытаў кніг, але кніг, якія не столькі дапаўняюць прабелы ведаў, колькі ўздзейнічаюць на ўяўленне.

Бясспрэчна, пры ўсім недахопе ведаў, ён інстынктам, чуццём таленавітай натуры спасцігаў многае, для чаго іншым патрабуецца культура розуму. Самыя складаныя спалучэнні сэнсаў даступныя яму. Але ўсё ж і гэта не болей, чым адукацыя напалову. Ён гэта разумее.

— Ведаю я, аднаго толькі натхнення недастаткова і для літаратурнага маўлення. Яно ёсць прадукт адукаванасці. Так... Але склад маёй натуры... рыфмача... Няма ўседлівасці, — прызнаецца ён.

І галоўная прычына — так здаецца, на крайні выпадак, яму, Купалу — гэта сум па радзіме, роднай старонцы. Яго прывязанасць да яе даходзіць да фанатызму, да выключнасці. І вось яго мазгавы апарат, здаецца яму, не працуе на чужыне. Прападзе, згубіцца ён, калі не вернецца на сваю бацькаўшчыну.

— Плавай, даражэнькі, плавай па ўсялякай вадзе, — вучыць мяне Браніслаў Ігнатавіч² і дадае: Так загадваюць справы зямныя. Але што рабіць, гляджу на сябе і не пазнаю. Быццам патрапіў я на баляванне, на шыкоўнае баляванне. Але я ўсім чужы на гэтым свяце, на гэтым баляванні. Не, назад, назад. Няхай і балоты, затое родныя.

¹ Зб. «Жалейка», с. 133 Пб., 1908 г. (Кл.) Парафраз радкоў верша Янкі Купалы «Каму вас, песні?...». (Укл.)

² Эпімах-Шыпіла, Б. І. (Кл.)

Вось, забыўшыся на ўсё навокал, глядзіць ён у гэтую далячынь, беларускую далячынь, дзе рассыпаны гнілыя хаты сярод пяскоў і балот, зацягнутых мохам. Зімовы шлях, курганы, забытая карчма пры дарозе. Паўкола лясоў за імі. Усё гэта прыземлена, паныла. Здавалася б, што ў гэтым пейзажы? Між тым беларуская прырода перш за ўсё сядзіць у Купале.

— Вось хаця б кастрычнік гэты, але ў нашай вёсцы. Гагочуць гусі на рацэ. Гулка аддаецца гогат у прахалодным небе, у сырым лесе. Але смалой і суніцамі ўсё яшчэ пахне беларускі бор. Стогадовыя сосны. Ходзіш паміж імі, ляніва ўбіраеш у сябе гэты водар, і журботны сум крадзеца ў беларускае сэрца. Развітальнае адчуванне беларускай восені...

— А пасля?

— Што пасля? Непагодлівая ноч. Тэлеграфныя слупы гудуць. Недзе сабакі брэшуць, чуюць прыбліжэнне ваўкоў. Беднасць, затурканасць, цемра. Але гэта ўсё жыве асаблівым жыццём для мяне. Не тое, што вашы мясціны, фінскія, дзе я вучуся на Чарняеўскіх курсах. Цудоўнае, далёкае, што адказвае на сутнасць маёй душы. Мае лёгкія прывычаліся да роднага паветра, беларускага неба, мае ногі — да родных сцяжынак, беларускай зямлі.

Ілжывы шум свету не вабіць яго, як не вабіць слава, вядомасць. Яму б што? Родная даль, роднае поле з кустамі і пералескамі, агеньчыкі хат. Прырода папаўняе яму тое, чаго ён не знаходзіць сярод людзей.

— Здаралася, дні і ночы я праводзіў на ветры, засынаў дзе-небудзь у стозе, накрыты кажухом. Я не баяўся ні дажджу, ні адлегласцей. Усё ўзнагароджваў родны краявід, родная прырода. Яна ўскарміла мяне, як і маю паэзію. Як, здаралася, добра падоўгу не злазіць з каня. Скакаць усё наперад, пасля — пад родным небам, на роднай траве — зварыць сабе кашы, закіпяціць кіпенню. А пакуль што, пад полымя вогнішча, заглыбіцца ў сябе, надрапаць вершы пра гэтае поле, пра гэтыя кусты, пра агеньчыкі гэтых хат.

Я ад вас далёка, бацькаўскія гоні, —

На чужое неба ўжо гляджу сягоння.

Але думкай, сэрцам толькі вас я знаю,

Як і жыў, жыву я ў сваім родным краю.

Я ад вас далёка... А дзе ні гляджу я —

Дома толькі думка днюе і начуе;

Знаю толькі пушчы Белавежскай гоман,

Знаю толькі рэчку — з плытнікамі Нёман.

Я ад вас далёка... Божа ты мой мілы!

Неразлучны з вамі да самой магілы, —

Не пакіну думачь светам і ўпацёмку:

Як там жывіце вы, як жыве старонка?¹

— Вось калі памерці лягчэй за ўсё там, дзе няма з чым развітвацца, то лягчэй за ўсё бы мне памерці ў Пецярбургу... Бо натхненне прыходзіць да мяне раптоўна, як прамень, які раптам выглянуў з-за хаты. Прыйдзе гэта... ідзіце прэч... Як тады добра мне хаця б на ветры, у стозе! Якім поўным жыццём жыве душа! Бывала так: ужо ноч, глухая ноч. А я ляжу ў жыцце, лётаю.

Гэта не значыць, што сумуе паэт толькі па палях і лясах Беларусі. Не, пачуцці, задумы яго шмат шырэйшыя. Ён не развітваецца з думкай пра агульнае шчасце, шчасце свайго народа. Ён гатовы ўсяго сябе прынесці ў ахвяру ўсяму, што вядзе

¹ З верша Янкі Купалы «Я ад вас далёка...». (Укл.)

да гэтай мэты, па гэтай лініі. І блізкасць да прыроды, якая пачынаецца ад ранніх гадоў, зліваецца з блізкасцю да роднага народа, зліваецца з палітычным беларусінствам.

В

Што абстрае яго ўражліваць, яго прыродны меланхалічны тэмперамент, надвычай характэрны для беларуса... Гэта лёс, гэта праблема яго «забытага», «абяздоленага» краю. Ён так востра адчувае, што гісторыя Расіі ў сваёй аснове ёсць гісторыя ўскраін, абласных мас народа. Ён так ненавідзіць цэнтралізацыю, каласальную цэнтралізацыю, якая праглынула ўсе гэтыя ўскраіны, усе гэтыя народнасці. Абласныя летапісы шмат казалі яму аб мінулым жыцці Беларусі. Яе тэрыторыя нездарма палітая крывёю пакаленняў, нездарма ўсеяна касцямі яго племя. З аднаго боку — Варшава, з другога — Масква. Безумоўна, стагоддзі знівеліравалі ўсё гэта. Але Купала з дзіцячых гадоў усмактаў гэтыя паданні, песні. Адсюль — «адраджэнства», беларускае «адраджэнства» з юных гадоў.

Купалу давялося пачаць сваё юнацтва, свядомае юнацтва сярод людзей, ахопленых уздымам. Паўсюль ішла барацьба не на жыццё, а на смерць. Гэта былі 1904—1906 гг. І ў яго, Янкі, не было дня, калі б ён не жыў «Грамадою», не апяваў яе ў сваіх вершах. Ні адзін з паэтаў, з якімі ён выступіў у «Нашай ніве», не апяваў так гарача будучыню роднага краю, якая яму здавалася наступствам агульнай перамогі. Няхай у гэтым «адраджэнні» была і немалая доля ўтапізму. Што да таго — дзе б ён ні быў, ён гарэў гэтым агнём. І раптам такая перамена! Штосьці павеяла, і ўсё прайшло, прапала!

— Што за чартаўшчына! Паветра мутнае, дні сумныя.

— Эх, пахіснулася ўва мне праўда жывой істоты, — гаворыць паэт.

— Перастаў верыць у сапраўднасць жаданняў. Замест былых чаканняў — іронія з мінулага. Усё спаскуджана. Нянавісць і злосць — асабліва ў нас, на Віленшчыне. Замыслоўскія, Кавалюкі... Паверыце, возьмеш пяро ў рукі — слова не кладзецца на паперу. Нават піць не п'ецца, як раней. Бывала ж з песняй, з натхненнем... Цяпер жа — сухасць, жоўць. Не магу зайдросціць самазадаволенасці тупіцы. Але, ведаеце, часам думаю: як шкада, што не нарадзіўся адным з такіх. На крайні выпадак не нудзіўся б цяпер. А то ўсялякае ўражанне пераходзіць ужо ў думу, дума — у адчай і ныццё.

Гэты матыў яшчэ вастрэйшы ў Купалы, чым яго сум па палях і лясах Беларусі. Здрааецца, пахваліш яго вершы, толькі што напісаныя.

— Што вершы! — запэўнівае ён. — І вершы, і руку, якая піша іх, аддаў бы на адсячэнне за веру, адну веру ў тое, чым мы, беларусы, гарэлі. Але жыццё... што ёсць цяпер жыццё? Пастка. Іншым удалося выбрацца з пасткі, большасць жа з яе не выйдзе. Пагулялі, прайгралі. Цяпер лезь у пятлю.

Вось Палуян. Некалі сябра яго, Купалы. Што некалі! Нядаўна, зусім нядаўна. І вось няма яго і не ўбачыш ніколі. І сам кліч да яго памрэ ў тумане мінулага. Гэта беларус-рэвалюцыянер, адзін з дзеячаў «Нашай нівы», які вешаецца, «бо няма грошай, каб купіць рэвалвер». «Жыццё не вартае таго, каб жыць», — піша ён у перадсмяротнай запісцы.

«Куды ідзём?.. куды пракляцеце нас вядзе? — аплаквае яго Купала. — Якія далі здабываем? Дзе гарт, надзея, вера ў будучыню — дзе? Чым сэрцы, думы акрыляем? Не стала сіл змагацца з блудам векавым, змагацца з доляю няшчаснай...»¹

Глытай перадсмяротныя слёзы.

¹ З верша Янкі Купалы «Памяці С. Палуяна». (Укл.)

Калі з дзіцячых гадоў схільнасць да меланхалічных пачуццяў, меланхалічных матываў складае характэрную рысу Купалы, то зараз гэтая схільнасць набывае характар сімвалічнага песімізму. Жыццё пачынае яму здавацца загадкай, вечным змрокам пачынае павяваць на яго ад расстрэлаў, распраў, самазабойстваў.

— А чаго ж, чаго захацелася ім, сляпым і глухім? Людзьмі звацца¹, нагадваю я яму яго «Жалейку».

— Так, вось... Людзьмі звацца.

Ці даўно «Наша Доля» аб'ядноўвала ўсё левае, крайняе. А «Наша Ніва» усё больш і больш памяркоўная! Ды і ён? Якія яго матывы зараз? «Крыжы», «На могільках», «Знямога», «За годам год»... Другі зборнік яго — «Гусляр», які выйшаў ужо ў Пецярбургу і пабачыў свет пад знакам гэтага настрою: невядомы рок гуляе светам, нараджэнне, быццё, канец... І людзі блытаюцца ў гэтым, а хаос гнёзды ўе свае...²

— Усё пра смерць, пра магілы, пра надмагільныя крыжы, — гавару я яму.

— Што ж, куды не зірнеш — смерць і тленне, — адказвае ён. — Помніце Амулеўскага: «Сибірць родимая! Повсюду и всегда с любовью к тебе я обращаю взоры. Лежат в чужой стране, где люди все чужие, где чуждые кругом раскинуты поля, я не могу»³. Вось так і я. Ува мне з выгляду быццам усё спакойна, толькі дымок вершаў курэе да неба. А між тым знутры... Душа цёмная, не хутка ў ёй дойдзеш да сэнсу.

Недарэмна ўжо яго пачынаюць перакладаць Валерый Брусаў, Ф. Салагуб, Георгій Чулкоў.

У яго архіве я знаходжу пісьмо Брусава наступнага зместу: «Я ўжо пазнаёміўся з вашай паэзіяй, знаходжу ў ёй многа прыгожага, сапраўднага. Пасылаю Вам чатыры вашы вершы, якія не скажу «пераклаў», але пераўвасобіў на рускую мову. Я мяркую змясціць гэтыя мае пераклады з уступнай заметкай пра вас у «Русской Мысли». Георгій Чулкоў пераклікаецца з ім такім васьмірадкоўем:

Янке Купале

Таинственно чудесной дланью

В тебя заброшено зерно.

И чудотворно прорастанью

Благословение дано.

И все прекрасней и стыдливей

Благоухает нежный знак.

На солнцем обогретой ниве,

Как воскресенья вещей знак.

VI

Пасля выхаду «Гусляра» ў выдавецтве «Загляне сонца і ў наша аконца» Эпімах-Шыпіла і Купала паклікалі мяне да сябе. Я быў заняты тэрміновымі артыкуламі, але прыехаў за мною Цішка Гартны, і мы паехалі.

Жыў Эпімах-Шыпіла па 2-й лініі Васільеўскага Вострава⁴. Янку ён здолеў прыгрэць, падтрымаць насуперак гэтым настройам. Шыпіла даўно быў прыхільнікам паэта. Чым больш вылучаўся Купала, тым ясней яму рабілася, што паэту

¹ Парафраз радка верша Янкі Купалы «А хто там ідзе?». (Укл.)

² Парафраз радка верша Янкі Купалы «Знямога». (Укл.)

³ Паводле верша І. В. Амулеўскага «З труны» («Из гроба»). (Укл.)

⁴ Б. І. Эпімах-Шыпіла жыў на 4-й лініі Васільеўскага вострава, 45. (Укл.)

трэба вучыцца, працаваць над сваім дарам, для чаго Вільня не дае належных умоў. І вось сябрам паэта прыходзіць у галаву ўгаварыць Шыпілу ўзяць на сябе ролю духоўнага апекуна Купалы.

У снежні 1909 г. У. І. Самойла, якія прымаў такі ўдзел у Купале з першых крокаў творчай дзейнасці, піша Шыпілу: «Хачу звярнуцца да вас наконт нашага Янука. Зразумела, прасіць вас паспрыяць яму няма чаго. Вы былі хросным бацькам яго твораў. Мне асабіста ён вельмі дарагі як адзіны і недастаткова яшчэ ацэнены паэт сучаснай Беларусі. Толькі вы яго і ацанілі правільна. І мне проста страшна за яго. Між намі кажучы, Купала, як сапраўдны паэт, — піша Самойла, — гультаяваты, болей верыць у натхненне, чым у працу. Гэтую веру трэба ў ім абмежаваць, зразумела, настолькі, каб не забіць натхнення. І я думаю, што знаходжанне ў вас, хаця і часовае, зробіць на яго гэты дабратворны ўплыў. У Вільні менавіта гэтай умовы — не забі, не гасі духу — не было. Дапамажыце яму вашай выпрабаванай працай, але захавайце ўсю свежасць юначай чысціні, веру ў чалавека сэрцам. У ваш уплыў я глыбока веру. Каханне жанчыны робіць цуды, але гэтае каханне толькі абуджае «цуд», які спіць у паэце; любоў жа мужчынскага духу, відушчая, асвечаная, збірае душу паэта, робіць з яго героя не на час, а на ўсё жыццё. Такое пачуццё патрэбна разбудзіць і выхаваць у Купале, без яго няма паэта»¹.

Эпімах-Шыпіла адразу ж адгукнуўся на гэты заклік. «Я даў Янку ў сябе пакой і стол», — паведаміў мне Шыпіла. І вось паміж імі складваецца тая блізкасць, пра якую марыў Самойла.

Якое значэнне меў паэт для свайго апякуна, можна меркаваць па наступным. Увесну 1910 г. — праз некалькі месяцаў па прыездзе Купалы — Шыпіла нечакана даведаўся, што дом яго, які ён будаваў сабе на старасць на працягу дзясці гадоў у сваёй сядзібе Залессе, што за 20 вёрстаў ад Полацка, разам з іншымі пабудовамі згарэў ушчэнт. «Гэта мяне так засмуціла і забіла, — піша мне Шыпіла, — што я не мог ні есці, ні спаць і ледзьве было не захварэў. Толькі Янка Купала вершам сваім², у якім ён выліў сваё спачуванне мне, стараючыся сцешыць мяне ў маім горы, дасягнуў таго, што я супакоіўся і прыйшоў у сябе. Верш гэты, якога не магу, на жаль, знайсці — недзе згубіўся — быццам гаючы бальзам, вылечыў маю хворую душу»³.

Зразумела, Купала не застаецца ў даўгу. Усе лісты яго да Шыпілы прасякнуты той пяшчотай, якую ён адчуваў да гэтага чалавека. «Шчыра адчуваю, сколькі ўжо добра Вы мне дагэтуль рабілі»⁴, «я заўсёды шчыра аб Вас думаю і ад ўсяго сэрца жадаў, каб чым-небудзь аказаць Вам сваю сардэчную прыязнь і памяць»⁵, «я абавязаны Вам усім». Усё гэта стварае атмасферу, спрыяльную як для псіхалагічнага, так і разумовага росту Купалы. Да таго трэба мець на ўвазе, што Шыпіла быў цэнтрам беларусаў, якія аселі тут, у Пецябург, быў натхняльнікам пецябургскай суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца».

VII

Калі мы з'явіліся, сустрэлі нас і Шыпіла, і Купала сардэчна. Ні ценю фармальнасці ў Браніслава Ігнатавіча, якога я асабіста яшчэ не ведаў.

¹ Лісты гэтыя пераслаў мне Б. І. Эпімах-Шыпіла. (Кл.) Паводле ліста У. І. Самойлы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 02.12.1909. «Пуцэвінамі Янкі Купалы», Мінск, 1981, с. 53—54. (Укл.)

² Верш Янкі Купалы «Прафесару п. Б. Эпімах-Шыпілу». (Укл.)

³ Паводле ліста Б. І. Эпімаха-Шыпілы да Л. М. Клейнбарта ад 23.10.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 2, с. 313. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 28.09.1914. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 241—242. (Укл.)

⁵ Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 20.09.1922. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 259—260. (Укл.)

На стале багацце закусак, разнастайнасць він.

Узялі чарку за «Гусляра» і загаварылі пра зборнік, які Купала зноў рыхтаваў да друку. Купала накідваў план, змест. Шыпіла ўносіў папраўкі. Ужо па тым, як слухаў яго паэт, можна было сказаць, што Шыпіла, як настаўнік, валодаў духоўнай сутнасцю свайго выхаванца. Але Купала развесяліўся, ажывіўся, стаў непадобны да таго Янкі, якім я яго ведаў дагэтуль. Шыпіла нахмурыўся.

— Вось, — сказаў мне Шыпіла, — які светлы розум, якое паэтычнае сэрца. Многіх пісьменнікаў, якія выйшлі з разначынцаў, з сялян, — Памялоўскі, Мік. Успенскі, Ясенін, Клычкоў, Арэшын — я ведаў. Да гэтага абавязвала ўжо неўтаймаваная фантазія, якая была ў яго такой прыроджанай патрэбай. Гэтая яркасць мары, якая стаіць у сувязі з яго тэмпераментам і замкнутым характарам, безумоўна, ішла ў разрэз з рэчаіснасцю. Адсюль варажнеча да яе, разлад з навакольным. Адзінота ж больш за ўсё небяспечная для людзей, уяўленне якіх так палка працуе. І чым болей гарачыла яго гэтая фантазія, якая не магла не разлятацца, як дым, пры першым звароце да будзённага жыцця, тым больш горкага заставалася ў яго душы, горкага пачуцця да гэтай прозы дня, якой трэба было жыць. Вось гэтая барацьба ілюзіі і факта і знаходзіла сабе багаты спажыў.

— Біце Янку, біце, — пярэчыў ён, разгарачаны. — Сам падстаўляю спіну. Але шукаеш дзверы, куды выйсці на волю, а куды ісці?

— Вы думаеце «Гусляр» мой патрэбны? І ўвогуле паэзія... патрэбная? Не, гора чалавеку, калі яму суджана быць паэтам, не будучы пры гэтым ні земляробам, ні «практыкантам», ні бібліятэкарам. А я, па маіх уражаннях, паэт, толькі паэт. Толькі адно ў мяне — мае вершы. Значыць, я створаны для таго, каб рабіць глупствы ў жыцці. Бог пакараў мяне прагай да вершаў, якія б яны не былі. І вось пакаранне.

Рукі яго зрабіліся трывожнымі. І ўвесь ён меў выгляд чалавека, які забыўся на нешта патрэбнае. Але гаварыў ён, цвёрда трымаючыся на нагах. Так, бываюць людзі, ураўнаважаныя ад прыроды. Але ён не належаў да іх ліку. Дні яго сумныя.

— Ахінея, лухта... — якая перамена! Быццам увесь свет перамяніўся, і тое, што было зачыненым, адкрылася. Адчуванне лёгкасці, дыхаю вольна, жыву шырока. Такая паўната ў душы, якой не адчуваў. Толькі і ведаў, што ныві і праклінаў. Цяпер жа дзякую бога за жыццё сваё. Збяруся пісаць — унутраны зрок. Усе тэмы, вобразы атрымліваюць такую сілу.

Не падлягала сумненню: дар яго не падточвала злосная немач. Наадварот, алкаголь даваў яму нейкія асаблівыя імпульсы. Але ўсё ж Шыпіла меў рацыю. Алкаголь, які адыгрываў у яго паэзіі такую ролю, падточваў і без таго нямоцны арганізм яго. Нешта надтрэснутае было ў ім. Бо немач была часткова спадчынная, часткова прывітая на броварах, дзе чарка гарэлкі грала такую будзённую ролю.

Паабедаўшы, мы перайшлі да Купалы. Гэта быў вузкі пакой. Стол ля акна, у сцяны ложка. На стале недапісаны ліст паперы.

— Пішу, усё пішу, чорт мяне бяры, — гаворыць ён усё на тую ж тэму. — Захапленні, уяўленні! Няхай дамагаюцца іх з дапамогай Бахуса. Няхай блага-славленным будзе гэты сродак. Захапленні, уяўленні. Куды падзеліся будні, проза жыцця? Сілы выраслі ў чатыры разы. Слых стаў танчэйшым. І я пішу, пішу, чорт мяне бяры. Вось Браніслаў Ігнатавіч мяне пераследуе.

VIII

Прайшлі гады: 1911-ы, 1912-ы. Раптам Пецярбург — Ніягара ідэй, плыняў, накірункаў, прыцягальная сіла якіх была такая вялікая, — заварушыўся, і ва ўсе бакі разбегліся хвалі новага ўздыму. Зразумела, пракаціўся новы ўздым і па Беларусі, асабліва такім беларускім цэнтры, як Вільня, што адбілася на «Пецярбургскай Суполцы», на пецярбургскіх беларусах, якія групаваліся каля Шыпілы. Як

усе людзі гэтага складу, Купала адразу ж адлюстравяў гэты ўздым не толькі як паэт, але і як чалавек.

— Ой, паддаўся ж я няшчасцю. Страшна падумаць, што са мною было, — ужо казаў ён.

— Не, вера ў жыццё не адкладзена. Гулка раздаюцца новыя галасы, новыя крокі — усё наперад, наперад. Цяпер для мяне мае вершы — узнагарода за ўсё перажытае ў гэтае пяцігоддзе.

Пісаў ён цяпер шмат. Усё, што ўвайшло ў яго зборнік «Шляхам жыцця», адзначанае такім уздымам, напісана ім было цяпер.

— Не, цяпер маё жыццё не сухое, не бясплённае, — пераконвае ён. — Я быццам ачуньваю. Я пішу, пішу, пішу. Зразумела, сіла мая не ў таленце. Сіла мая ў любові да свайго народа, маёй радзімы. А калі так, то што я стаў бы рабіць з дружай душою, з разбітай балалайкай.

У гэты час А. П. Ярэміч, дырэктар былой Елісееўскай лякарні ў Лясным, паведаміў мне, што ў яго ёсць свабодная наяўнасць, якую ён прызначае для выдання зборніка якога-небудзь вартага паэта з народа. Я прапанаваў яму на выбар рукапіс «Радуніцы», перададзены мне С. Ясеніным для азнамлення, і «Шляхам жыцця» Янкі Купалы. Ярэміч, сам беларус па паходжанні, аддаў перавагу Купалу, пра што я адразу ж паведаміў Івану Дамінікавічу.

Купала адправіўся да яго. Ярэміч, зразумела, аблашчыў яго. Ён ведаў яго як паэта.

— Збярыце вершы, якія ў вас ёсць у рукапісах, раскладзіце, як прызнаеце лепшым, — сказаў ён яму. — Я ўпэўнены, што атрымаецца слаўная кніга.

— На колькі лістоў, Аляксандр Парфір'евіч?

— Усё на ваша меркаванне. Як пажадаеце, так і рабіце.

І вось паэт ужо піша мне: «Падрыхтуеце пакінутыя ў вас мае рукапісы, каб я мог іх забраць, калі вас не будзе дома.¹ Прыблізна я падлічыў колькі ўвойдзе друкаванага матэрыялу ў кнігу, колькі параўнаўча гэта будзе каштаваць²». Затым неўзабаве пасля гэтага: «Гутарыў з Аляксандрам Парфір'евічам адносна выдання маіх вершаў. Вырашылі выпусціць томік у 15 друкаваных аркушаў, куды ўвойдуць толькі тыя з лепшых маіх твораў, якія не ўвайшлі ва ўжо выдадзеныя мае кніжкі. Канчатковая дамова з друкарняй будзе заключана яшчэ ў гэтым месяцы»³. Выданне адбылося. Так і з'явілася лепшая кніга Купалы «Шляхам жыцця». Ён выказаў мне ўдзячнасць.

— За што? — усміхаўся я.

— Вы дапамагілі мне, пазнаёмілі з Ярэмічам. Што ж болей?

— Ну, вось... Я ж тут пры чым?

— Гэта была справа няздзейсная... без Ярэміча. Вы ведаеце нашы рэсурсы.

Гэта была апошняя кніга яго, надрукаваная перад рэвалюцыяй. Ён працягвае друкавацца ў «Нашай Ніве», у альманахах «Маладая Беларусь», але сабраць усё гэта ў кнігу яму ўжо не ўдаецца на працягу дзесяці гадоў. Затое ў «Шляхам жыцця» ўжо няма, зусім няма той рэфлексіі, таго песімізму, якімі аваяны выдадзены ў гады рэакцыі «Гусяр». Тут паўсюль — памкненне да дезяння, прага актыўнага ўмяшальніцтва ў грамадскае жыццё.

Безумоўна, і «Жалейка» пісалася пад знакам рэвалюцыйных гадоў, была выяўленнем уздыму Беларусі. Але «Жалейка» была яшчэ палітычна наіўная. Пражыўшы ў цэнтры тагачаснай металургічнай індустрыі якраз у тыя гады, калі

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1912. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 232. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 16.09.1912. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 232. (Укл.)

³ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1912. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 232. (Укл.)

пачалі выходзіць рабочыя газеты, калі па фабрыках і заводах пракацілася хваля грандыёзных страйкаў, Купала адлюстраваш гэтыя галасы, гэтыя крокі сталічнага жыцця, узгадніў сваю паэзію з паэзіяй новага пад'ёму. Быццам раптам паэт усвадоміў сабе асноўныя лініі будовы грамадства і з прасёлкавых шляхоў выйшаў на шырокую дарогу новых дум.

IX

— І цяпер заходзіў ён да мяне, выцягваў з пінжака вершы, поўныя заклікаў. Ці даўно ён гараваў: «Дзе вы, хлопцы непакорныя?», «Дзе вы песні, дзе, свабодныя?»¹. Цяпер ён сам ствараў гэтыя песні.

Было б памылкай думаць, што ён звязваў сябе якой-небудзь «праграмай», «тактыкай». Як і ва ўсім, ён і тут заставаўся чалавекам унутранага жыцця, паэтам у лірычным сэнсе гэтага слова і толькі. І тут рушыў ён ў смуге сваіх натхненняў, глухі да ўсяго, што было па-за імі. Здараліся моманты: ён хацеў увайсці ў гушчу гэтых «праграм», гэтых фракцыйных рознагалоссяў, зліцца з імі як мастак. Але нічога з гэтага не атрымлівалася, акрамя «публіцыстыкі». Рэдка хто так быў адданы самому руху, беларускаму руху. І ў той жа час у глыбіні яго душы жыла нейкая непрыхільнасць да ўсяго абстрактнага, праграмнага.

— Як цяжка знайсці чалавека, — казаў Купала мне, — які быў бы проста чалавекам, нічога болей. Можа быць, майму кругагляду не хапае ідэйных паняццяў. Я ж жыву болей уяўленнямі, а ўяўленне ўхіляецца ад кантролю паняццяў, сыходзіць у свет вобразаў і сноў; часам жа нараджае пачуцці, якія лепей было б хаваць ад іншых у тайніках душы.

— Так, пасада паэта — пасада цёмненькая. Але — што рабіць! — пачуцці мае туга пераўтвараюцца ў ідэі, у паняцці. І я дрэнна ўкладаюся ў рэзалюцыі, дырэктывы. Няхай лепей дадзены мне будзе хаця б сціплы, але куточак вобразаў, спасціжэнняў, чым развагі, хаця і бліскучыя, але тыя, якія мне ніколі нічога не дакажуць.

— Так, вы не створаны для гэтай мудрасці, — пагаджаюся я. — Не вам разважаць, даказваць, спрачацца. Вы створаны для «прыдумкі», Янка.

— Я і кажу. Абстрактнае абязлічвае мой дух. О, навошта ў ім так мала асабістага, пачуццёвага, — думаю я заўсёды. У душы ж холад ад яго.

Нават з сустрэч з людзьмі, якія замяшаныя на «дырэктавах», палітычных планах, ён выносіць хіба толькі сцвярджэнне свайго індывідуальнага «я». Ён любіць тое самае, што і яны, з палкасцю, уласцівай яго тэмпераменту. Але любіць любоўю летуценніка, адзінокага паэта роднага краю.

— «Чаго вам не хапае, гэта прыныцаў, Янка?» — гаварылі мне браты Луцкевічы, гавораць і ўсе «ідэолагі» нашага руху, — расказвае ён мне. — Кожную хвіліну, ці бачыце, гатовы я кінуцца ў лірызм. Затое я глыбока, як нельга глыбей, сяджу ў гэтым руху, руху беларускага народа. Але гэтая блізкасць да народнага жыцця не ідэалагічная блізкасць. Яна ў мяне ў крыві. Яна пачалася з ранніх гадоў, гадоў падлеткавых, была справай непасрэднай, арганічнай.

— Нават развіццё майго дару ішло ад роднасных мне бакоў беларускага народнага духу. Але да «розуму», да ўсялякай адукаванасці адчуваю боязь. Як пачну пра што-небудзь разважаць, адразу ж нейкая няўпэўненасць у сабе.

Вось ён які! Адсюль гэтая залішняя пакура перад ідэолагамі, перад іх «прыныцамі». Але збіць яго з таго, што ён умеў так глыбока адчуваць, толькі адчуваць, было марным клопатам. А вось «нашаніўцы» толькі і думалі пра тое, каб пераўтварыць яго ў трубадура «Беларускай грамады» і яе ідэй.

¹ З верша Янкі Купалы «Дзе вы?». (Укл.)

Так пражыў Купала ў Пецярбургу да 1912 г.¹, пасля чаго вярнуўся ў Вільню, пра што так марыў у Пецярбургу. Там яго чакае, вядома, «Наша Ніва», у якой ён пачынае адыгрываць кіраўнічую ролю, пакуль не грывнула вайна і была занята праціўнікам Вільня. Нашыя зносіны перарываюцца на шэраг гадоў; але я маю звесткі пра яго праз Цішку Гартнага, праз Эпімаха-Шыпілу, праз самога паэта.

X

Вярнуўшыся ў Вільню, ён адразу ж аказваецца ў цісках нястачы. Хаця ён цяпер адказны рэдактар «Нашай Нівы», ён не выходзіць з пазык — настолькі, што яму няма чым плаціць за кватэру, за дровы.

Бо як не рос наклад выдання, матэрыяльная база яго была хісткая ўжо з прычыны тых перашкод, якія ставілі распаўсюджванню яе стаўпы «заходне-рускай ідэі». Пасля — ідэйная аснова, на якой яна будавалася: даступная падпісная плата, даступныя рознічныя цэны. Натуральна, як і пры Луцкевічах, даводзілася збіраць трохрублёўкі ў супрацоўнікаў замест таго, каб плаціць ганарары. І вось ён звяртаецца 28 верасня 1914 г. да Эпімаха-Шыпілы з наступным лістом².

Згодна з дамоўленасцю, Купала атрымліваў працэнты ад намінальнай цаны «Шляхам жыцця». «Суполка» на той час прадала ўжо каля 700 экзэмпляраў кнігі. Бясспрэчна, затраты па выданні гэтыя 700 экз. яшчэ не акупалі. Але паэт просіць увайсці ў яго становішча, выслаць яму ў лік будучага сто рублёў. І характэрна не сама па сабе просьба, колькі тыя матывы, якія прыводзяцца ў лісце:

«Гэты ліст пісаць да Вас заставіла мяне, папраўдзе, безвыходнае маё палажэнне, якое ляда дзень можа выбіць мяне саўсім з жыцця, — піша ён. — Находжуся ў крытычным палажэнні, так што хоць вешайся. Атрымліваю тут толькі трыццаць рублёў, і гэтых мо і хапіла б, каб не іншыя надзвычайныя расходы»³. Якія такія расходы з'яўляюцца надзвычайнымі для рэдактара «Нашай Нівы»? Вы, мусіць, і не паверыце. Ён купіў «гарнітур за трыццаць рублёў, а пасля лячыў зубы»⁴! Для гэтага давядлося закласці што-нішто, што мелася ў яго, у ламбард. Але вось тэрмін падыходзіць, і рэч прападзе, калі не выкупіць. Мала таго, трэба плаціць за кватэру, за якую да таго часу плаціла «Наша Ніва». «Але цяпер яны не маюць грошы, дык мушу я сам хоць частку ўнясці, каб гаспадар не выкінуў на двор рэдакцыі. Дабаўлю, што гэта кватэра пад рэдакцыю нанята на маё імя. Са стараны я нідзе не магу зарабіць, нават выехаць дамоў не магу, бо сам адзін рэдакую цяпер «Нашу Ніву»»⁵.

Ды і як паехаць? Гэта ж справа яго душы. Бо адраджэнне Беларусі, беларускага народа «мне цяпер стала даражэй жыцця. Усю душу і ўсе сілы цяпер укладую ў «Нашу Ніву», каторую стараюся паставіць па сіле магчымасці на належачую вышыню. Апрача працы непамернай каля газеты, маю шмат усялякіх непрыятнасцей, звязаных і з рэдагаваннем, і з выдаваннем. Яшчэ і цяпер у мяне не топіцца ў печы і прыходзіцца калець і хварэць, бо няма за што купіць дроў. У дадатку, каб яго немац, мой кажух саўсім раскідаўся, і не маю ў чым паказацца на вуліцу і злазіць у цензуру»⁶. І вось у заключэнне слязніца: «Цяперака, калі Вы мне, даражэнькі паночку, дапаможаце, то буду лепей галадаць і абарванцам хадзіць, чымся дакучаць Вам сваёй просьбай, бо шчыра адчуваю, сколькі ўжо добра Вы

¹ Янка Купала жыў у Пецярбургу да 1913 г. ЭД «Янка Купала», с. 334. (Укл.)

² Эпімах-Шыпіла перасылае мне гэты ліст. (Кл.)

³ Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 28.09.1914. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 241—242. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

⁵ Там жа. (Укл.)

⁶ Там жа. (Укл.)

мне і так дагэтуль зрабілі. Па праўдзе кажучы, увесь свой даход з кніжак павінен быў я аддаваць Вам за тую ласку, што Вы мне дагэтуль рабілі. Але што я, няшчасны, зраблю, калі іначай нічога не выходзе. А жыць хочацца і шчыра працаваць для сваёй Бацькаўшчыны. Маю надзею, паночку, што Вы не адкажаце ў гэтай просьбе Вашага пакорнага слугі»¹.

Вось што значыла для Купалы вярнуцца ў Вільню, пра якую ён так марыў «на чужыне»! Вось што значыла барацьба за друкаванае беларускае слова!

Мары і ілюзіі гінуць, а факты застаюцца.

Але вось Вільня занятая праціўнікам. З усёй Беларусі цягнуцца патак бежанцаў, патак людзей, спуджаных вайной. Не хапае цяплюшак для іх скарбу, для іх саміх.

У такім становішчы, вядома, аказваецца і Купала, як і Колас. Трэба сысці, куды вочы глядзяць, ад таго, што засталася на родным папялішчы. Бо Беларусь, як і Польшча, найперш апынуліся ў полымі гіганцкіх змаганьняў Першай сусветнай вайны.

XI

Пасля таго, як С. Палуян ад'язджае ў Кіеў, каб скласці тут сваю галаву, Купала перасяляецца ў Пецяўбург, да Эпімаха-Шыпілы. Купала надае цяпер увагу ў сваіх лістах і Пецяўбургу, які застаўся ззаду. Прыяду ліст, у якім ён падводзіць вынікі свайго знаходжаньня ў Пецяўбургу ўжо ў Вільні. «Знаходжанне маё ў Пецяўбургу у сэнсе сустрэч, — піша ён мне, — мала чым адрознівалася ад Вільні. З пецяўбургскіх літаратараў я, як вам вядома, сустракаў вас, але гэта, на жаль, былі рэдкія сустрэчы. Пазнаёміўся з А. А. Карынфскім, пазнаёміўся выпадкова, у карчме — і ўсё тут. Больш шырокіх знаёмстваў, прынамсі, з рускімі літаратарамі не ўдалося мне завязаць. Прычынай, вядома, мая тагачасная сарамлівасць, а можа быць, і маленькая ганарыстасць: не хацелася на паклон ісці. Таксама захапленне вясёлай кампаніяй, якая духоўна давала мала, але затое давала некаторыя жыццёвыя імпульсы»². Аднак разумовае жыццё яго, па яго ж самаацэнцы, робіць крок наперад у гады знаходжаньня ў Шыпілы. «Больш за ўсё, я думаю, дапамагло мне ў гэтым сэнсе чытанне кніг, — працягвае ён, — кніг, якіх я наглытаўся дастаткова і ў Вільні, і да Вільні»³. Але да тае пары ніякае кіраванне за гэтым не стаяла, калі гаварыць усур'ёз. Тут жа ён упершыню знаходзіць гэтую сістэму. «У Пецяўбургу было ў гэтых адносінах у шмат разоў лепей, — адзначае ён. — Як-нік агульнаадукацыйныя Чарняеўскія курсы далі мне шмат, вельмі шмат. Гэтыя курсы ўпершыню сістэматызавалі мае хаатычныя веды, у якіх я патанаў, дзякуючы прачытаным да гэтай пары кнігам. Тут я ўпершыню пазнаёміўся з тэорыяй, з гісторыяй літаратуры. Бо як-нік склад выкладчыкаў быў вельмі добры, таму слуханне лекцый, выкананне хатніх урокаў не магло даваць мала. Праўда, стараннасці ў мяне вялікай не было, сістэматычных залікаў я не здаваў. Тым не менш, я адчуваў, як адчуваю і цяпер, што значэнне ўсё гэта мела для мяне велізарнае. Да таго ж, маючы такога добрага апекуна, якім з'яўляўся для мяне Браніслаў Ігнатавіч, не магло зрабіцца іначай. Сумеснае жыццё маё з гэтым чалавекам назаўсёды пакінула ўва мне лепшыя ўспаміны пра яго. Яму ж я заўсёды чытаў толькі што напісаныя мною творы»⁴.

¹ З архіва Эпімаха-Шыпілы. (Кл.). Там жа. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

Па вяртанні Купалы ў Вільню — ужо аўтарам вядомых сваіх зборнікаў — Власт¹ мне характарызуе яго так: «Рысы характару атрымліваюць аформленасць, якая застаецца на ўсё жыццё. Сур'ёзныя, невясёлыя перажыванні, якія папярэднічалі выезду з Вільні, жыццёвы рэалізм, пачэрпнуты за гады жыцця ў Пецярбург, нарэшце, вечная нястача жыццёвых рэсурсаў — усё гэта кладзе, нарэшце, глыбокую пячатку на характар паэта. Ён, ад прыроды надзелены і без таго замкнутым характарам, замыкаецца яшчэ болей у сабе, быццам хаваецца ад чужога позірку ў гэты свой нязменны халадок. Праясняўся яго душэўны тон, выходзіць ён са сваёй замкнутасці, нават пераўвасабляецца цяпер толькі пад знакам алкаголю, — піша мне Власт. — Толькі за чаркай віна халадок яго растае, патухлы позірк загараетца бляскам, адкрываецца мяккая, па сутнасці, таварыская душа славяніна. Прачынаецца грамадзянін, які чуйна рэагуе на ўсе палітычныя чаканні, на класавую несправядлівасць нашых дзён. Мова яго становіцца палымянай і прамяністай»².

Тлумачыцца «халадок», вядома, і тым, што дні і ночы паэта цяпер паглынае «Наша Ніва». На ім жа ляжыць зараз тое, што да гэтага часу выконвалі браты Луцкевічы. «У 1913—1915 гг., ажно да самай эвакуацыі Вільні, заняцця яе немцамі, у імперыялістычную вайну, я ўжо быў адказным і фактычным рэдактарам «Нашай Нівы»»³, — піша мне Купала. Працы ўжо было столькі, што думаць пра дадатковую работу — тую, якая давала б дабавачны заробак паэту ў першыя гады знаходжання ў Вільні, не даводзілася. «Бо ўсё даводзілася рабіць — не толькі ствараць нумар арганізацыйна, не толькі рэдагаваць яго, але і падпісваць адрасы і клеіць маркі. Штат рэдакцыі складаўся з мяне і Бядулі, — успамінае ён. — На нашых абавязках ляжала часам запоўніць увесь нумар, пракарэктаваць, выпусціць, нарэшце, у свет. Вядома, матэрыялы паступалі і з боку і паступалі ў вялікай колькасці»⁴. Але гэта толькі ўскладняла працу... «Узнавіць ўсю гэтую складанасць за час майго знаходжання, майго рэдактарства ў «Нашай Ніве» за 1913 — 1915 гг. я не ў сілах па той прычыне, што для гэтага спатрэбіўся б том успамінаў»⁵.

XII

Да гэтага толькі часу адносіцца першая сустрэча Купалы і Коласа, незадоўга перад тым выпушчанага з Мінскага турэмнага замка, сустрэча, такая знакавая і для аднаго, і для другога. Колас жыва апісвае мне гэту надзвычай знамянальную падзею яго мінулага. Увесну 1912 г. Колас жыў у свайго таварыша, настаўніка ў Беларуччы⁶, за 25 вёрстаў ад Мінска. У гэтай школе, як перадавалі яму наўкола, некалі вучыўся Янка Купала. Так гэта было ці не так, «гэты факт гаварыў ужо за тое, наколькі вядомым стаў Купала, — яго паэзія — за тыя ўжо гады, — піша Колас. — І наша першая сустрэча адбылася пасля таго ў Мікалаеўшчыне»⁷.

«Купала спецыяльна прыехаў пабачыцца са мною. І тады, і пасля Купала расказваў пра сваё падарожжа пешшу са станцыі Стаўбцы ў Мікалаешчыну, дзе

¹ Вацлаў Ластоўскі. (Укл.)

² Паводле «Успамінаў аб Янку Купалу» Вацлава Ластоўскага. В. Ластоўскі. Выбраныя творы. Мінск, 1997, с. 197—202. (Укл.)

³ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

⁵ Там жа. (Укл.)

⁶ Бяларучы, былое мястэчка ў Мінскім павеце. (Укл.)

⁷ Паводле ліста Якуба Коласа да Л. М. Клейнбарта ад 07.10.1928. ЗТ Якуба Коласа ў 14 тамах, Мінск, 1977, т. 13, с. 85—88. (Укл.)

ён быў упершыню. Радзівілаўскія лясы вялікія, і свежаму чалавеку вельмі лёгка ў іх згубіць дарогу. Ведаючы, што Мікалаеўшчына стаіць на Нёмане, Купала кіраваўся тым меркаваннем, што ў бок Нёмана павінна быць болей вільготнасці ў паветры, якую ён і адчуваў. І шчасліва дайшоў да месца прызначэння, нягледзячы на начны час і незнаёмства з мясцовасцю»¹. Спатканне, першае спатканне паэтаў, такіх блізкіх па духу, па ролі, якая ім прызначана ў беларускай літаратуры, і аднаго, і другога вывела з раўнавагі.

Пачалося, вядома ж, «святкаванне». «Я стараўся не саступаць Купалу, але ён аказаўся мацнейшым за мяне. Купала прачнуўся раніцай як быццам нічога і не было, у мяне ж трашчала галава. Аднак я падцягнуўся»². Бо тое самае мела адбыцца і ў гэты дзень. «У мястэчку Сержань мы зайшлі да знаёмага ксяндза, чалавека, які спачуваў беларускай літаратуры, беларускаму руху. І ён гасцінна сустрэў, пачаставаў на славу. Ксёндз адстаў, а мы выпілі ўсе яго гарэлкі і віны і пайшлі ў другое месца, дзе, у сваю чаргу, апусташылі ўсё, што можна было выпіць. Нават на развітанне засталіся «не лысымі», выпілі графін гарэлкі»³.

Такая была радасць, паэтычная радасць гэтага спаткання. «Купала быў квітнеючым прыгожым юнаком з мяккімі, крышачку насмешлівымі вачыма, — успамінае Колас. — У тоне яго размовы ўвесь час прамяніўся лагодны гумар. Зрабіў ён на мяне ўражанне выдатнае; я адразу палюбіў яго шчыра, таварыскай любоўю»⁴.

XIII

Самымі цяжкімі гадамі для Купалы — як паэта перш за ўсё — былі гады заняцця Вільні праціўнікам, калі яму, як і Коласу, давялося пачаць бадзянні ў якасці бежанца. Да тае пары нішто не магло абмежаваць гэты дар, дар песень, які так міжвольна біў з глыбіні душы гэтага плебея, пралетарыя ад зямлі. Але гэтыя бадзянні падразаюць не толькі яго самога, але і яго музу.

Колас перасылае мне ліст, у якім ён апісвае Купалу сваё самаадчуванне тых гадоў. «Увесну 1915 г., — паведамляе ён Купалу, — я вымушаны быў пакінуць родныя берагі дарагой мне Беларусі і выехаць у Маскоўскую губерню. Прабыўшы там некалькі дзён у школе, я быў забраны ў салдаты. З пазіцыі прыехаў у Абаян, дзе жыла мая сям'я, хворым чалавекам. Брацік мой мілы! Здаралася табе калі-небудзь засесці дзе-небудзь на чыгуначнай станцыі, чакаць цягніка? Вось у такім становішчы адчуваю я сябе цяпер, дзе б я ні знаходзіўся. Усё чакаю, калі надыдзе магчымасць спыніць гэту Маскоўшчыну і зноў апынуцца сярод сваіх людзей. Баліць мая душа па Беларусі. Адчуваеш ці, братка, як цяжка жыць на чужыне? Мне часта прыходзіць на думку наш ціхі, пануры, але мяккі сэрцам і добры душою беларус. Пачынаючы з новага года, я згубіў усе сувязі з родным краем, жыву ўспамінамі пра мінулае, марамі пра страчанае. Што ж там робіцца? Ты ж жывеш бліжэй да яго, павінен больш ведаць, чым я. Адчуваю я, аднак, адно: бедны, бедны наш народ! Якая несправядлівая яго доля! Шмат я сустрэў віленцаў, як і мінчан, якія бадзяюцца ад усходу да захаду, чакаюць збавення зараз ад Германіі. Я, аднак, застаюся пры сваім меркаванні да скону: немцы не дадуць нам шчасця. Немцы ведаюць, што робяць: ім трэба

¹ Паводле ліста Якуба Коласа да Л. М. Клейнбарта ад 07.10.1928. ЗТ Якуба Коласа ў 14 тамах, Мінск, 1977, т. 13, с. 85—88. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

ўтапіць вялікі народ у братняй крыві, абяссіліць, абяздоліць яго. Арыентацыя павінна быць на самога сябе»¹. Тое ж, тымі ж словамі мог бы сказаць пра сябе Купала.

З Вільні ў Акапы, з Акапаў у Арол, з Арла ў Маскву, з Масквы — у Мінск у якасці старшага рабочага дарожна-будаўнічага атрада, з Мінска — у Полацк з тым самым атрадам. «У Маскве я неяк уладкаваўся, — піша Купала мне пра Маскву. — Але ўсё ж цяжка. Не ведаеш, якую табе бяду рыхтуе заўтрашні дзень. Мае быць прызыў ратнікаў другога разраду, я ратнік прызыву 1903 года. І сама Масква мне не даспадобы»². Ён як рыба, выкінутая з вады.

Беларускім цэнтрам робіцца цяпер Пецярбург, перайменаваны ў Петраград. Тут выходзяць «Дзянніца» і «Светач». Задумваецца зборнік «Отечество», дзе ўсе нацыянальныя плыні павінны сказаць сваё слова. І Купала зацікаўлены ўсім гэтым. «Напамінаю Вам, паночку, — просіць ён Эпімаха-Шыпілу, — каб Вы былі ласкавы паціснуць петраградскіх беларусаў. Каб я мог, то сам бы паехаў у Петраград спецыяльна ў гэтай справе»³. Але які такі гэты беларускі цэнтр? Ці можа Купала не адчуваць поўнага адрыву ад таго, з чым ён звязаны з першых гадоў свядомага жыцця? Адсюль і гэтая творчая беднасць. Акупацыя Беларусі працягваецца да тае пары, пакуль германскія войскі не адазваныя ў Германію. За нямецкай надыходзіць польская акупацыя. Хто будзе чытаць яго вершы ў Акапах, Арле, Маскве, Полацку?

Толькі з утварэннем БССР у 1919 г. Купала пасяляецца ў Мінску назусім. Але праходзіць нямала часу, пакуль ён набывае той спакой, які так неабходны для яго як паэта. «У пачатку дзевятнаццатага года пераехаў у Мінск, — піша ён мне, — але і тут мёду было мала спярша. Перамены ўладаў не давалі прасвету. У дадатак у снежні 20 года я захварэў на небяспечную хваробу: гнойнае запаленне сляпой кішкі, па-вучонаму, перытаніт⁴. Лёг у бальніцу, дзе змагаўся са смерцю на працягу трох месяцаў. Выйшаў жа з пакрыўленымі вуснамі, з пахіснутым дашчэнтку здароўем. Па праўдзе кажучы, быць бы мне на тым свеце. Хіба дзякуючы добраму нагляду, галоўным чынам, нагляду рэктара былой Мінскай духоўнай семінарыі Абрамовіча⁵, я не пайшоў да Абрагама на куфаль піва. Затым перахварэў на плеўрыт. Адным словам, жылося нядобра»⁶.

І тут ён губляе тое, што заўсёды зберагаў, як толькі мог. У 1916 г. ён пакінуў тут пяць валізак з рукапісамі, кнігамі, рукапіснымі матэрыяламі. Цяпер знаку гэтых валізак няма. «Раскралі ўсё, — і хто? — свае ж беларусы, каб ім ні дна ні пакрышкі, — абураецца ён. — Вельмі шкода рукапісаў і кніжак. Некаторых кніжак цяпер за ніякія грошы не дастану»⁷. Процьма вершаў.

¹ Паводле ліста Якуба Коласа да Янкі Купалы [1918]. Арыгінал не выяўлены. Цытуецца па аўтографу Л. М. Клейнбарта «Янка Купала. Опыт характеристики, литературной и биографической», 24.08.1934. ДЛМЯНК, КП 1395, л. 80. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 28.09.1915. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 243—244. (Укл.)

³ З архіва Эпімаха-Шыпілы. (Кл.) Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 26.09.1916. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 244—245. (Укл.)

⁴ Янка Купала захварэў на перытаніт у ноч з 9 на 10 студзеня 1920. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 2, Летapis жыцця і творчасці, с. 144. (Укл.)

⁵ Рэктар Каталіцкай мінскай духоўнай семінарыі Фабіян Абрантовіч. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 255, 259. (Укл.)

⁶ Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 20.09.1922. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 259—260. (Укл.)

⁷ Паводле ліста Янкі Купалы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 13.04.1919. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 248—249. (Укл.)

Праўда, «частку матэрыялаў я знайшоў у А. М. Уласава»¹. Затым — ужо ў 1929 г. — ён мне піша: «Спяшаюся падзяліцца з вамі прыемнай для мяне нечаканасцю. Зноў знайшлася частка маіх рукапісаў, якія, я быў перакананы, прапалі назаўжды. Знайшліся яны ў архіве Б. І. Эпімаха-Шыпілы. Рукапісы большай часткай адносяцца да 1906—07 гг. Акрамя ненадрукаваных, якіх нямала, знайшліся і арыгіналы выкарыстаных ужо ў друку вершаў, паўсюль датаваных, так што па іх можна ўзнавіць усю храналогію напісанага мною»². Але гэты матэрыял, відаць, патрапіў да Шыпілы яшчэ ад Самойлы. Вершы ж пазнейшыя «трапілі ў некультурныя рукі».

XIV

Ваенныя паразы, рэвалюцыя, грамадзянская вайна — усё гэта раскідала нас, каго куды. Толькі 1925—1926 гады злучаюць нас ізноў. У 1925—26 гг. Купала, Цішка Гартны, Колас пачынаюць наезджаць у былы Пецярбург, зараз Ленінград, і сувязь наша ўзнаўляецца. Купала, як і Гартны, і Колас, ужо жыве ў Мінску — цяпер сталіца БССР. Незадоўга перад тым ён выпусціў зборнікі «Спадчыну» і «Безназоўнае», першы — водгукі на ваенныя тэмы, другі — водгукі на рэвалюцыю.

Толькі з умацаваннем БССР умовы жыцця паэта прыходзяць у норму. У 1925 г. ён атрымлівае званне народнага паэта рэспублікі, пазней абраны правадзейным членам Беларускай акадэміі навук, нарэшце, правадзейным членам Украінскай акадэміі навук.

Пры першым жа спатканні Купала расказвае мне пра бадзянні, нягоды, якія давялося яму перажыць, адзінокаму паэту, цяпер ужо жанатаму. Бо бездапаможнасць, так характэрная для паэтаў увогуле, складае і яго адметную рысу.

— Шмат, ой, шмат выпала на маю долю, Леў Максімавіч, — як толькі я выйшаў жывым з няладзіцы гэтых гадоў! — гаворыць ён мне. — Цяпер я ведаю, о, як ведаю, чаго каштуе званне паэта, беларускага паэта. Цярністы мой шлях. А ўсё ж такі, ведаецца, ад усяго сэрца скажу: калі б мне давялося ўсё пачаць спачатку, я ўсё ж такі выбраў бы гэты шлях, шлях беларускага паэта. Выбраў бы інстынктам, так. Хто раз глынуў з гэтага келіха, таму ўжо не адарвацца ад яго. Бо як не біўся я ў цісках бежанца — холаду, голаду, беспрацоўя — а ўсё ж пісаў. Напісаў сваю «Спадчыну». Бывала, не ведаеш, куды прытуліць галаву, а я нашуся на крылах... пішу...

Цяпер у мяне бываюць не толькі Купала, Гартны, але і Колас, і маладыя: Язэп Пушча, Александровіч, Кузьма Чорны. Па іх запрашэнні я сам пабываў у Мінску, пасля чаго ў мяне наладзілася перапіска не толькі з Купалам, але і з Коласам, з Эпімахам-Шыпілам, іншымі дзеячамі Беларусі. І Купала, і Гартны, як і ў старыя гады, не прамінаюць нагоды, каб забяспечыць мяне тым ці іншым рукапісным дакументам, які можа зацікавіць мяне як пісьменніка, як даследчыка. Матэрыял гэты часткова і быў выкарыстаны ў маім даследванні «Малая Беларусь»³, якое выйшла ў 1928 г. Аднак (хаця Купалу ў гэтай кнізе і адведзена болей старонак, чым каму б там ні было з маладой і старой Беларусі) усё гэта было пададзена толькі ў плане гісторыка-літаратурным. Ні перапіска з Купалам, ні ліставанне пра яго — з Коласам, Шыпілам, Властам — не закрануты ў гэтай рабоце. Хіба толькі

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 25.06.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 279. (Укл.)

³ Л. М. Клейнборт «Молодая Белоруссия. Очерк современной белорусской литературы», 1928. (Укл.)

цяпер, калі Купалы ўжо болей няма між намі, хіба толькі цяпер — у перспектыве — я павінен падзяліцца з чытачом гэтай настолькі каштоўнай для гісторыка літаратуры перапіскай.

Пісаў мне Купала нямала. Прыводзіць тут лісты цалкам няма патрэбы. Я даю іх урыўкамі, парушаючы падчас іх архітэктоніку. Важнасць жа маюць не дэталі, не дробязі будзённага жыцця. Важным падаецца тое, з чаго складаецца агульнае аблічча, паэтычная сутнасць гэтага ўжо пайшоўшага з жыцця найстарэйшага паэта Беларусі. Тое, што мне пісалі Колас, Власт, Эпімах-Шыпіла, зразумела, дапаўняе тое, што мне пісаў сам паэт. І вось я карыстаюся ўсім гэтым, каб адцяніць тое, што яшчэ не было асветлена мною, сведчанні першаснага значэння.

XV

Купала — сын беларуса-сялянiна, пазбаўленага зямлі польскім магнатам кн. Радзiвілам¹ — з дзiцячых гадоў звязаны з каталiцкай стыхiяй, бо бацька яго — дробны арандатар — залежыў ад польскага панства. Ксяндзы пераконвалi просты люд, што польская мова — святая мова: усё набажэнства выконваецца на ёй. Натуральна, селянiн зблiжаўся з гэтай мовай так, што яна выцяснiяла яго родную гаворку, беларускую, асаблiва ў губернях найболей апалячаных — Мiнскай, Вiленскай, дзе па-польску гаварыла ўсё «панства». Купала ж — мiнчанiн. І вось выступае на сцэну першая школа, якая папярэднiчала школе ў дакладным сэнсе гэтага слова, але якая мела значэнне для паэтычнага iнстынкту Купалы.

З дзiцячых гадоў яго адольвала праца ўяўлення. Чым жа магла сiлкавацца гэтая фантазiя, гэтае ўяўленне ў гэтым краi пяску, у гэтым стомлена бедным жыццi беларуса-мужыка, сагнанага са свайго надзелу? Я даведваюся пра гэта з ранняга лiста Купалы. Сялянства, ды яшчэ старое патрыярхальнае сялянства, заўсёды поўнае паданнямi, гiстарычнымi паданнямi, багатымi пачуццём, якiя пераходзяць з вуснаў у вусны у тых цi iншых варыянтах. Адно застаецца нязменным у гэтых вусных творах, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне, — гэта дух, народная сутнасць усiх гэтых варыянтаў. І вось да гэтай крынiцы, з якой нараджаюцца і былiны, і казкi, і песнi, і прылiпае Янка ўжо з раннiх гадоў.

«Болей за ўсё, я думаю, аказалi ўздзеянне на мяне беларускiя народныя казкi, чутыя мною, вядома, у дзiцiнстве, — пiша ён мне. — Калi мы жылi ў Прудзiшчы, — я, вядома, тады быў яшчэ малечай — у нас служыў рабочы-парабак, нехта Песляк. Нават прозвiшча запомнiў! І вось гэты Песляк — цi так мне падавалася, цi было на самой справе — быў незвычайны майстра расказваць гэтыя казкi, паданнi. Ды яно так, вядома, і было! Я яму проста не даваў праходу. Пойдзе ён у поле араць цi паедзе ў начное, я заўсёды з iм, заўсёды вымольваў ў яго гiсторыю. Расказваў жа ён выдатна. Каб яго падбадзёрыць, не раз краў я ў мацi сала цi сыр і нёс яму ва ўзнагароду за яго казкi. Можце сабе ўявiць: чалавек ходзiць за сахою, а следам за iм, як варона, хаджу і я і слухаю, запамiнаю аповед»².

Казкi дзейнiчаюць для Янкi сваёй мовай — бо апавяданне iдзе на мове мацi — сваiм беларускiм духам, якi ў iх заключаны. І куды б Луцэвiчы³ нi пераязджалi, ён знаходзiў сабе шчылiну ў гэты бок. «Другi такi апавядальнiк, — працягае ён, — таксама парабак — быў ужо ў Селiшчы. І гэтаксама я яму не даваў спакою нi днём, нi ноччу. Самае каштоўнае для мяне — гэта казкi. З якiм стараннем я слухаў казкi гэтых вясковых работнiкаў! Я мог слухаць iх да бясконцасцi.

¹ З лiста Янкi Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 23.11.1927. ПЗТ Янкi Купалы, т. 9, кн. 1, с. 262. (Укл.)

² Паводле лiста Янкi Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкi Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

³ Сапраўднае прозвiшча Купалы — Луцэвiч. (Кл.)

Вясковыя хлопцы бралі з мяне плату за кожную казку, прымушаючы красці сала для іх. Затое якія гэта былі казкі!»¹

Адсюль тая цікавасць да этнаграфіі, якую Купала адчувае ўсё жыццё. Пасля — сведчыць ён усё ў тым самым лісце — «я прачытаў усе этнаграфічныя зборнікі, захапляўся народнай міфалогіяй, — усё, што толькі было напісана на гэтую тэму, усё, што траплялася мне пад руку, усё пасля прачытаў»².

Так ён, Янка, праз гэтыя паданні зазірае ў сваю дзіцячую душу, у свой першапачатковы інстынкт. Нездарма, распавёўшы пра гэтыя пачуцці, што расквітнелі такой квеценню прыгажосці, радасці, суму, безумоўна, несвядома, ён заключае: «Дык вось хто, відаць, быў маім першым настаўнікам, хутчэй, натхняльнікам у адносінах да маёй у далейшым паэтычнай творчасці»³.

Бо прага да казак ёсць пэўная прыкмета схільнасці да паэзіі, і пераход да вершаў просты. Вядома, усё, што давалася тайнай беларускай казкі, беларускай песні, сыходзіла яшчэ не ад разумення, а ад пачуцця. Аднак, калі несумненна, што для паэта, мастака першапачатковае значэнне мае мова, мова дзядоў і прадзедаў, з якой будзе звязана выяўленчасць яго пісьма, уяўленне, з якога і пачынаецца таленавітая натура, то гэта была крыніца, з якой хлопчык піў сок сваёй мовы, сваёй народнасці. «Я ўжо пісаў вам, — піша ён мне, — народная творчасць у тым выглядзе, у якім я знаёміўся з ёю з вуснаў самога народа, аказвала на мяне вельмі ранні ўплыў у сэнсе развіцця маёй фантазіі. Але гэтага мала. Гэта ўлівала сок і кроў у блізкасць маю да народа, таго народа, з якім я дзяліў і гора, і радасць. Надалей гэта аформілася так, што я — беларус, і адзінае маё прызвание — служыць свайму народу ўсімі сіламі сваёй душы і сэрца»⁴.

XVI

Так, ужо малечай, у полі, пад вясковым небам у парабка, батрака-беларуса Янка знаходзіць тое, што варта называць дашкольным выхаваннем розума і сэрца. Вядома, побач з гэтым яго чакае іншае: гэта «вучэнне», што дае здольнасць спасцігаць тое, што ён чуе і бачыць.

«Пазнаванне» ўжо адстае ў яго ад ўяўлення, як і ў Кальцова, Шаўчэнкі. «З прыкладу Кальцова мы болей усяго пераканаліся, — піша Бялінскі, — у важнасці першапачатковай адукацыі». І тое ж сведчыць пра сябе Купала. «Вучыўся не старанна, — піша ён у наступным лісце, — бацьку майму давялося вучыць мяне, здаецца, аброцю»⁵.

«Сухія» веды не вабілі Янку, не задавальнялі душы, якая прагнула таго, што для яе па-жывому адчувальна. Да таго ж мова тут ужо не мова паданняў, якая так прыйшлася яму даспадобы.

Пачынаецца навучанне на польскай мове. Ці магло быць іначай? Селянін-беларус звяртаецца да польскай мовы і пісьма, як болей звыклага, практычна прыдатнага. Ужо тут пры першым судакрананні з «вучэннем» Янка натрапляе на туман ядавітай варажнечы ўсіх з усімі. Да таго часу польская мова, насуперак большасці польскага насельніцтва, зазнавала ўжо пераслед і найперш у пачатковай школе. Школа, прасякнутая ваяўнічым духам, з'ўлялася, па сваіх мэтах, адпорам польскай каталіцкай стыхіі. Натуральна, у такую школу насельніцтва

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

⁵ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 23.11.1927. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 261—266. (Укл.)

магло адпраўляць сваіх дзяцей хіба што ў крайняй патрэбе. І вось: сетка тайных школ, у адну з якіх — «на шкоду праваслаўнай царквы і рускай народнасці» — трапляе і Купала.

Бацька паслаў сына да сваіх знаёмых, якія служылі ў маёнтку графа Тышкевіча, у якіх ён вучыўся тайна. «Вучыў настаўнік-перадзвіжнік, — піша мне Купала, — здаецца, некалькі іх перамянілася за гэты час. Тып гэтых перадзвіжнікаў-настаўнікаў быў на той час даволі распаўсюджаным на Беларусі. Ён адказваў жывой запатрабаванасці тых гадоў. Бо школ афіцыйных было зусім мала. Настаўнік жа перадзвіжнік выкладаў, галоўным чынам, па-польску, г. зн. на мове, якая была забаронена. Вядома, справа не абыходзілася без пераследу як настаўнікаў, так і бацькоў. Але ўсё ж гэты тып працягваў існаваць»¹. Пасля хадзіў да нейкай арандатаршы. У яе таксама жыў настаўнік-перадзвіжнік. «Зразумела, з прычыны пераследу гэтыя школы ўсё спрашчаліся і спрашчаліся. Першапачаткова яны працавалі пры касцёлах, і галоўнай спружынай іх з'яўляўся ксёндз. Пасля ўжо яны звяліся на тое, што асобныя людзі, упаўнаважаныя на тое, пераходзілі з аднаго месца ў другое на прасторах апалячанага краю. Вучылі не рускай, а польскай грамаце»².

Аднак усё больш зразумела становіцца Луцэвічу-бацьку, што руская мова — ўсё ж дзяржаўная мова, што ўсе падданыя павінны ведаць яе. І вось пачынаецца навучанне па рускай азбуцы, з рускімі настаўнікамі. Але хлопчыку патрэбны нейкі дакумент аб пачатковай адукацыі. І ён паступае ў рускую школу.

Купала піша мне: «У тых гады, калі я рос у роднай вёсцы, ні ў ёй, ні ў суседніх мясцінах, дзе мне даводзілася бываць ці жыць, безумоўна, такіх школ, якія мы ведаем цяпер, і згадкі не было. Большасць вясковых дзяцей зусім не ведала школы. Ужо першая школа, куды я трапіў на адну зіму, дала мне мала. Скажаць, каб я многа з яе вынес, нельга. Выкладала ў ёй настаўніца. Мілы чалавек! Я жыў у маёнтку, які знаходзіўся па суседстве. Настаўніца ж цікавілася ўсімі навінамі з жыццёвай будзённасці гэтай сядзібы. Я ёй і замяняў газету, паведамляючы навіны. За гэта нават ганарар атрымліваў... шакаладам. Хадзіў я ў тую школу заўсёды чыста, акуратна апранутым. Маім таварышам па школьнай лаўцы не вельмі гэта падабалася, і снежныя бомбы роем ляцелі ў мяне, не адзін раз выклікаючы слёзы на маіх вачах. Закончыў, аднак, школу я не ў Сенніцах, а ў м. Бяларучы Мінскага павета. Школа была «беларуская», але вучылі там тымі ж прыёмамі і на той самай мове, што ў Сенніцы, што ў другіх мясцінах. Ужо да паступлення ў яе я быў настолькі развіты, што на гэта звярнуў увагу настаўнік. Ён любіў выпіць, здаралася, нап'ецца, і тады прападаў усё вучэнне. Клас заставаўся пад маім наглядом, і я вёў заняткі. Справа ў тым, што чытаў я ўжо ўсё, што траплялася пад руку, не разбіраючыся. Першая кніга, якую я прачытаў, быў каляндар»³.

«У беларускай школе, — успамінае Купала, — выявілася нават мая дзіцячая, чыста дзіцячая праўда, нявіннае «рэвалюцыйнае» выступленне, якое завершылася, зрэшты, без якіх-небудзь сур'ёзных наступстваў для мяне, малага. Адзін раз у класе я гучна сказаў: «Цар — гэта палова бяды. А вось царскія слугі... ад іх нам дрэнна, вельмі дрэнна». Гэта пачуў настаўнік, і малады агітатар быў пастаўлены на калені за непашану да царскіх асоб»⁴.

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 23.11.1927. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 261—266. (Укл.)

² Крыніца цытаты не выяўлена. (Укл.)

³ Крыніца цытаты не выяўлена. (Укл.)

⁴ Крыніца цытаты не выяўлена. (Укл.)

Так навука і ішла то на польскай, то на рускай мовах. Хаця яна не задавальняла дзіцячай душы, але здольнасці яго ўжо кідаліся ў вочы. І бацька падумваў: ці не даць яму больш грунтоўную адукацыю. Аднак намер застаўся адным намерам.

На самой справе, дзеля чаго яна была патрэбная? Пытанне пра дар сына быў цёмнай справай для Луцэвіча-бацькі. Вось яшчэ некалькі гадоў, і ён замяніць яго, бацьку. Гэта было яснай. Значыць, чакае тая самая жыццёвая лямка, той самы клопат пра кавалак хлеба. Бо зямлі ўжо ў іх не было. Нястача была невылазная. І гэта прадвызначыла лёс Янкі.

«Так гэта і засталася нязбыўнай марай, — піша мне Купала. — Нястача прымусіла мяне ўзяцца за іншую навуку, а менавіта — чытаць сумную кнігу панскай пашы і пісаць журботную аповесць свайго гора сахой ды касою. Але прага ведаў не давала мне спакою, хаця ўсе шляхі да навукі былі для мяне зусім адрэзаны»¹.

XVII

Вучэнне не дае спажывы розуму Янкі. Але выпадак адкрывае яму іншае акно. Гэта — кніга. Першая ж кніга, прачытаная ім, захоплівае яго настолькі, што ён гатовы забыцца на ўсё дзеля яе. Толькі праз кнігу ён атрымлівае хрышчэнне агнём думак яшчэ да перасялення ў Вільню, Пецябург.

«Чытаць кнігі я пачаў рана, — піша ён мне ў трэцім лісце. — Памятаю, яшчэ ў Прудзішчы, калі бацька выпраўляў мяне з сястрою ў начное пасвіць коней, я браў з сабою кнігі. Чытаў іх пры святле вогнішча або месяца. Вядома, не абыходзілася без таго, каб я не засынаў, а коні не траплялі, як кажуць у нас, у шкоду. Бацька за гэта натуральна мяне не мілаваў і часцяком забараняў браць з сабою кнігі»². Але захапленне ўжо нарадзілася, захапленне тым, што ўзвышае розум і сэрца. «Днём працаваў па гаспадарцы, а ноччу чытаў і перачытваў усё, што траплялася пад руку. Бацька глядзеў на гэта не вельмі прыязна, бо такое захапленне лічыў залішняй раскошай для селяніна-работніка і бескарысным знічтажэннем газы. Воляй-няволяй даводзілася з гэтым лічыцца і трымацца з кніжкамі напачатку. Прыйшлося газавая асвятленне замяніць больш танным матэрыялам, а менавіта — карыстацца паблажлівым у такіх выпадках лучынай-летуценніцай³ ці дымкім вогнішчам у полі, у начным»⁴.

Нішто ўжо не можа адвучыць Янку ад кнігі — ні аброць, ні цьмянае святло. Чытае ён без разбору, што ні патрапіць пад руку — «ад календара да філасофіі гісторыі Польшчы»⁵, як ён піша мне. Аднак дух вее, дзе хоча. І ў беларускай глушы знайшоўся чалавек, які паспрабаваў увесці разумовыя інтарэсы гэтага хлопчыка болей ці меней у берагі. Гэта быў памешчык Чаховіч, які ўжо адным тым мог гэта выканаць, што валодаў рэдкай для тых мясцін бібліятэкай.

Як і трэба было чакаць, гэты штуршок ішоў, зразумела, ад польскіх крыніц, польскіх культурных традыцый. Чаховіч быў польскім паўстанцам, які вярнуўся за ссылкі.

«Я ўспамінаю тут адну акалічнасць, — піша Купала ў тым самым лісце, — калі мы жылі ў Селішчы, я пазнаёміўся з адным польскім памешчыкам Сігізмундам

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта, 1910. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 225—228. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

³ У лісце Янкі Купалы згадваецца «летуценнік месяц» («мечтательница луна»). ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 227. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта, 1910. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 225—228. (Укл.)

⁵ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

Чаховічам у маёнтку Бясядна¹ Вілейскага павета Віленскай губ. Памешчык гэты быў у свой час сасланы Мураўёвым у Сібір, але пасля вярнуўся, жыў бязвылазна ў сваім маёнтку Бясядах. У яго была велізарная-найвелізарнейшая бібліятэка, збольшага, вядома, з польскіх кніг. Вось тут мне і адкрыўся, што называецца, скарб»².

Пан быў ідэаліст, кшталту нацыяналіста-дэмакрата, якіх было нямала ў асяроддзі польскіх паўстанцаў, зусім не аднародных па сваіх сацыяльных густах, як і па тых мэтах, якія вылучалі паўстанцы. Гэтаму яшчэ болей спрыяла ссылка, сурова ссылка, на якую не скупіўся Мураўёў, як і той паўлегальны лад жыцця, які ён вёў цяпер у сваім маёнтку.

Была яшчэ адна акалічнасць, якая паглыбляла Чаховіча ў кнігі. Гэта яго жонка. «Сапраўдная ведзьма, яна, карыстаючыся яго паўлегальнасцю, яго залежным становішчам, не толькі не давала яму ўмешвацца ні ў якія гаспадарчыя справы, ні ў якія справы па кіраванні маёнткам, але ледзь-ледзь карміла яго, трымаючы звычайна надгаладзь. Урэшце адносіны склаліся так, што ён з жонкай ужо і не бачыўся, а жыў у асобным флігельчыку, куды яму і пасылалі сякую-такую ежу; жыў, амаль ні з кім са знаёмых не сустракаючыся, захоплены сваімі кнігамі. І вось яго бібліятэка адкрыла мне вочы на многае, што дасюль было пакрыта для мяне цемрай і таямніцай»³.

«Бываў я ў яго часта, — працягвае Купала, — тады яшчэ 15-гадовы юнак, прыносячы яму ў падзяку за кнігі то масла, то сыру, бо таго, што даставалася яму ад памешчыцы-жонкі, на пражытак яго ніяк не хапала. Гутарылі з ім, вядома, шмат-шмат. Пра што? Не ўгадаеш, зразумела, за даўнасцю гадоў з той ці іншай дакладнасцю, але больш за ўсё, здаецца, пра польскае паўстанне 63 года. Часам я сам прасіў у яго тых ці іншых аўтараў, але часцей ён сам выбіраў мне кнігі для чытання. Акрамя зборнікаў паэзіі, якой я больш за ўсё захапляўся, акрамя польскай белетрыстыкі, гістарычнай літаратуры легальнай і г.д., я ўпершыню пазнаёміўся праз Чаховіча з нелегальнай літаратурай. Ці сустракаліся сярод гэтай нелегальнай літаратуры сацыялістычныя выданні, упэўнена не скажу. Але памятаю добра, што ўся гэта літаратура — ад тоўстай кніжкі да лістка пракламацыі — уся была прасякнута нянавісцю да царызму, царскіх апрычнікаў і любоўю да свабод, любоўю да незалежнасці. Бо гэта былі пераважна выданні кракаўскія, лонданскія, парыжскія, якія адносіліся да польскага паўстання і яго правадыроў»⁴.

Ужо такой сустрэчы, відавочна, дастаткова, каб даць штуршок асобе юнака, абудзіць у душы тое, чаго ўжо не вырваць з карэннем праз усё жыццё. Бясспрэчна, мёд гэтых ісцін яшчэ не па сілах, такіх неразвітых. Аднак штуршок дадзены, і юнак ужо збірае ў вулей сваёй душы ўсё тое, што выносіць з гэтых легальных і нелегальных кніг, з размоў з гэтым летуценнікам-паўстанцам, запратораным у цёмную глуш. «Чытанне кніжак без разбору (а чытаў я іх вельмі шмат), — піша мне Купала, — разбудзіла маю фантазію. І вось у душы маёй быў вечна нейкі пякельны разлад. Ніяк не мог я пагадзіць акружаючага рэальнага жыцця з жыццём думак, фантазіі, якія пачарпнуў з кніг»⁵.

Праз іх, праз кнігі ўжо ўтароплівае ён свой позірк ў наваколле, выходзячы за межы гэтага мужыцка-панскага феадалізму. Безумоўна, яны пакідаюць у душы

¹ Маёнтак Малыя Бясяды. ЭД «Янка Купала», с. 654. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

⁵ Паводле ліста Янкі Купалы да Я. Ф. Карскага ад 04.10.1919. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 253—254. (Укл.)

зародак раздваення, двояць яго непасрэдную натуру юнака. Але ўсё ж гэты першы этап разумовага развіцця яго ва ўласным сэнсе гэтага слова.

XVIII

I вось, літаратура польская, якая раскрыла гэтулькі талентаў, столькі грамадска-літаратурных плыняў... Гэта працягваецца год за годам.

Безумоўна, Янка ведае ўжо і рускую, і еўрапейскую літаратуру. Я стаўлю яму пытанне: што з усяго гэтага захоплівае яго найболей? «Калі вы мяне спытаеце, якая літаратура, польская ці руская, болей была мне даспадобы, — адказвае ён, — то я сказаў бы, што першая».¹ Гэта не значыць, што ён застаецца абыякавы да рускіх, да сусветных імёнаў. Літаратура Пушкіна і Талстога, якая знаходзіцца ў такой сувязі з духоўным жыццём Расіі наогул, не змагла прайсці ўзбоч шуканняў юнака, хаця гэтая літаратура і была слаба прадстаўлена ў кніжных шафах Чаховіча.

Мяркуючы па яго адказах, ён знаёміцца з шэдэўрамі рускага слова, якія выклікаюць такую глыбокую пашану не толькі ў нас, але і на Захадзе. Але ў Купалы свой падыход. «Больш за ўсё мяне зацікавілі такія аўтары, як Някрасаў, як Кальцоў».² Пазней да іх далучаецца Лермантаў. Пушкін, як гэта ні здзіўна, ужо не так прываблівае яго, што тлумачыцца вершам «Паэт і чэрнь»³, які ён прачытаў раней за астатнія. «Тое месца, дзе ён гаворыць пра чэрнь, не спадабалася мне, было мне не даспадобы, прама абражала. Вядома, я тады няправільна, павярхоўна разумеў гэты выраз. Але такі ўжо сам факт»⁴. Асаблівае ўражанне робіць на яго з'яўленне першых тамоў Максіма Горкага, якія трапляюць у глуш Беларусі («Былыя людзі»), потым «На дне». Знаёмы ўжо Купала і з нашымі сімвалістамі. Ён ведае, напр., Фёдара Салагуба, як і Леаніда Андрэева ў іх ранніх рэчах.

Не застаюцца, безумоўна, па-за яго кругаглядам і пісьменнікі, мастакі сусветнага рангу, якіх не магло не быць у бібліятэцы Чаховіча. Ён ужо ведае Шэкспіра, Шылера, Байрана, Сервантэса, пазней Ібсэна, Гаўптмана, Гамсуна. Ён згадвае творы, якія найбольш запамніліся яму: «Бранд», «Жанчына з мора», «Будаўнік Сольнес», «У брамы царства». I ўсё ж ні ў рускай, ні ў еўрапейскай літаратуры не было таго, чым уздзейнічала на яго літаратура польская.

У чым жа справа? Не ў значнасці апошняй самой па сабе. I польская літаратура мела за сабой велізарныя таленты. I за ёй сачыла ўся Еўропа. Але справа была не ў талентах, а ў той асаблівасці, якой яна валодала ў вачах юнака, распрапагандаванай Чаховічам. Бо ўся яна ішла з польскіх паўстанняў, авеяная альбо падрыхтоўкай да іх, альбо самім ходам паўстанняў. Гэта быў цэнтр не толькі паэтычнага, але і нацыянальна-грамадскага жыцця Польшчы.

«У польскай літаратуры пасля заняпаду Польшчы, — піша мне Купала, — выражалася больш памкнення да палітычнага, а часам і сацыяльнага вызвалення, чым, як мне здавалася ў тых гады, у рускай. Вось чым яна была мне асабліва да густу»⁵. Гэта не было «папяляваннем» у вузкім сэнсе гэтага слова. Сацыяльны

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Верш А. С. Пушкіна «Паэт і натоўп» («Поэт и толпа»). (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

⁵ Там жа. (Укл.)

інстынкт ужо тады карэктываваў той шавінізм, які мог яму прывіць такі дзеяч, як Чаховіч. У Купалы ўжо набіралася дастаткова сумненняў у адносінах да лацінства ўвогуле, каталіцызму ў прыватнасці. Але літаратура Польшчы прыцягвала яго інстынктыўна. Бо гэта не толькі мінулае, але і будучыня нацыі, якая паднялася.

Праўда, гэты нацыяналізм — палка з двума канцамі; ісціна вядомая. З гэтага нацыяналізму выйшлі ідэолагі арыстакратызму, якія адварнуліся ад народа, якія шавіністычна апелі часіны каталіцызму і старадаўняга панства. І вось, што ж з гэтай літаратуры найболей прыцягвала маладога Янку?

«З польскіх аўтараў, — піша ён мне, — на мяне найбольшае ўражанне рабілі Выспянскі, Славацкі, Міцкевіч, далей Кандратовіч, Канапніцкая, Ажэшка, часткова Крашэўскі сваімі гістарычнымі раманамі»¹. Пра гэты ўплыў сведчаць і вершы паэта, у якіх ён пазней апявае Міцкевіча, Кандратовіча, Канапніцкую. «Які аўтар тады рабіў на мяне ўражанне — не заўжды згадаеш, — піша мне паэт. — Але што памятаю добра, гэта тое, што кніга, дзе гаварылася пра долю селяніна, пра долю беднага люду, заўсёды прыводзіла мяне ў захапленне»².

І вось ці не характэрныя імёны, якія ён пералічвае? Не будзем казаць пра Міцкевіча, па слядах якога пайшло ўсё, што было найболей дэмакратычнае ў польскай літаратуры. Але Сыракомля-Кандратовіч сам прыраўноўваў сябе да вяскова-х песняроў, якія не шукалі сабе роднасных душ у багатай бяседзе. І тым самым спачуваннем да ўсяго «халопскага» былі прасякнуты і Канапніцкая, і Ажэшка, і Выспянскі. Гэта было найболей дэмакратычнае ядро польскай літаратуры. Яно і прывабіла юнага Янку, бо «польскасць», туга па роднаму спалучаны былі ў іх з пачаткам народніцтва, ультранародніцтва, бо гэта быў нацыянальны рамантызм у яго дэмакратычным змесце.

XIX

Між тым 20-гадовага Купалу падпільноўвае бяда за бядою.

Памірае яго брат ад шкарлятыны, а следам за ім і дзве сястры. «У Селішчы, восенню 1901 г., — расказвае ён мне, — памёр спярша адзіны мой брат, а следам за ім дзве малодшыя мае сястры»³. І такі выпадак адбываецца пры пахаванні. Калі пасля брата я прывёз хаваць сясцёр, — памерлі яны ў адзін час — ксёндз запатрабаваў двойную плату за пахаванне. Я запратэставаў. Бо яго праца была ні болей, ні меней, чым пры пахаванні толькі што памерлага брата. Але ксёндз растлумачыў, што там ён браў плату за адну галаву, а тут за дзве галавы. Я і да згаданага выпадку не быў вельмі шчырым вернікам, але гэты «гандаль» духоўніка з яго паствай выбіў з мяне ўсе рэшткі веры»⁴. Затым памірае бацька⁵. Янка застаецца адзін з маці.

Уся гаспадарка навалваецца на яго. На ўчастку мінскай памешчыцы Стржалковай, як і ў віленскіх памешчыкаў Жалігоўскіх, ён ужо гаспадарыць з маці. Але кнігі ўжо зрабілі сваю справу. Ён ужо меней прыстасаваны да гэтых уступак, да гэтай грубасці, да гэтай цемры. «Яна хутка пачала мне назаяць, — піша ён мне

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Брат Янкі Купалы Казімір і сёстры Сабіна і Гэля памерлі восенню 1902. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 2, Летапіс жыцця і творчасці, с. 55. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 23.11.1927. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 261—266. (Укл.)

⁵ Бацька Янкі Купалы Дамінік Ануфрыевіч Луцэвіч памёр 14.05.1902. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 2, Летапіс жыцця і творчасці, с. 55. (Укл.)

пра сваю гаспадарку, — бо трэба было працаваць на памешчыка, уладальніка той зямлі, якую я павінен быў араць і засяваць»¹.

У маёнтку Беліца Магілёўскай губерні ён ужо служыць малодшым прыказчыкам у полі. «Жалавання памешчык прызначыў мне дзесяць рублёў у месяц, шчыра заявіўшы, што ў маіх абавязках ляжыць самая руплівая эксплуатацыя работнікаў. Але гэтая эксплуатацыя нядоўга цягнулася»². Памірае і маці³, і ўсё гэта робіць яго чалавекам, у якога ўжо нічога не засталася, акрамя крыжоў і магіл на тым месцы, дзе быў «бацькоўскі дом» — становішча, пры якім рвуць усе сувязі з мінулым.

Так і робіць Купала. «Вядома, такая страта дарагіх людзей не магла не адбіцца на мне гнятліва, тым болей, што прычынай гэтых бядот я лічыў нашае беспрытульнае, поўнае ўсялякіх нягод бадзяжнае жыццё, — піша ён мне. — Страшна рабілася за будучыню, і тут я вырашыў кінуць араць чужое поле і стаў падшукваць сабе нейкую службу. Дзякуючы пратэкцыі я прыдбаў месца пісара ў аднаго следчага. Следчы гэты быў цалкам «культурны» чалавек, граў на скрыпцы і любіў пры нагодзе забаўляць сваіх гасцей чытаннем следчага крымінальнага матэрыялу. На жаль, прабывшы два-тры тыдні ў следчага, я атрымаў пісульку, дзе было сказана, што «вы, маўляў, малады чалавек, не маеце прыемнага почырку, раю вам вярнуцца да ранейшага ладу жыцця». Адным словам, прагнаў»⁴. І вось мы бачым яго ўжо рабочым бровара.

Пачаўшы з бровара ў маёнтку Сёмкава (памешчыка Хялкоўскага), ён пераходзіць у маёнтак Яхімоўшчына (памешчыка Любанскага), у маёнтак Долны Сноў (памешчыка Гартынга), дзе працуе некалькі гадоў. Гэта ўсё заводы Мінскай і Віленскай губерняў. Купала тут меў званне практыканта, але фактычна ён быў чорнарабочым. Па сваім цяжары гэтая праца ні кропелькі не саступала працы земляроба. Аднак тое, што разгортвалася перад ім на заводзе, ужо было не тое, што ён кінуў як дробны арандатар. Бо рамесніцка-рабочы рух Мінскай і Віленскай губерняў — асабліва самой Вільні — здаўна складаецца ў буйную з'яву беларускага грамадскага жыцця. Гэты рух уцягвае ў свой кругаварот і бровары.

І вось пачынаюцца знаёмствы Купалы, знаёмствы з дзесячамі Беларусі, перш за ўсё з разначынцамі-беларусамі, тымі, што кладуць падмурак беларускаму народніцтву, «Беларускай сацыялістычнай грамадзе». Вось гэтыя разначынцы-беларусы і зводзяць на нішто тое, што ўвасабляла палітычная фігура Чаховіча, як і тая нелегальшчына, што захоўвалася ў яго шафах.

Польскія дзеячы здаўна працягвалі цікавасць да т. зв. беларусінства. Ствараецца нават тып паляка на беларускай падшэўцы. Гэта людзі, якія звяртаюцца да гісторыі Беларусі, распрацоўваюць помнікі беларускай літаратуры, збіраюць беларускія песні, нават самі пачынаюць ствараць беларускую літаратуру. Усё гэта робіцца з такім выглядам, быццам беларуская народнасць ёсць разнавіднасць народнасці польскай. З гэтых самых крыніц і выйшаў увесь першы перыяд беларускай літаратуры, той накірунак, які пасля быў ахрышчаны польска-беларускай школай паэтаў, этнографіў і г.д.

Гэты беларуска-польскі накірунак грамадскай думкі стварыў беларускі рух на польскай аснове, патрыятызм беларускі, але арыентацыі польскай. І нарадзіся

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 23.11.1927. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 261—266. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Маці Янкі Купалы Бянігна Іванаўна Луцэвіч памерла 30.06.1942. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 2, Летапіс жыцця і творчасці, с. 281. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта, 1910. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 225—228. (Укл.)

Купала раней, быць бы яму ў сувязі з гэтым элементам з прычыны ідэй, якія панавалі пасля польскіх паўстанняў. Але нямала вады сплыло з тае пары. Цяпер Купала трапляе ў асяроддзе іншых фігур, іншае атачэнне. Што ж гэта за фігуры, што за атачэнне?

XX

Гэта перш за ўсё У. І. Самойла, той самы, які потым звязаў яго з Эпімахам-Шыпілам. «Чалавек сур'ёзны, культурны, сам літаратар, супрацоўнічаў у газетах»¹, ён, вядома, спрабуе не толькі навучыць вясковага хлопца навучальнай мудрасці, але і распрапагандаваць яго сваім беларусінствам. Затым — Бурбіс, надалей дзеяч «Нашай Нівы», цяпер ужо нябожчык.

«Пазнаёміўся я з ім, — расказвае мне Купала, — напярэдадні рэвалюцыйнага 1905 года, калі памяць мне не здраджвае, летам 1904 года. Гэта было ў горадзе Мінску. Прыехаўшы з вёскі, я, па падказцы знаёмых, патрапіў на рэвалюцыйна-канспіратыўную кватэру. Гэта былі гарачыя, шалёныя галовы, якія збіраліся перавярнуць усё зверху ўніз у цэлым свеце. Вось сярод іх і быў Бурбіс, тады яшчэ малады, вясёлы, такі лёгкадаступны хлопец. Кожную хвіліну можна было чакаць, што ўваліцца жандарская зграя і пацягне ўсіх туды, адкуль няма звароту, прынамсі, нялёгка вырвацца. Але для гэтых галоў страх быў не пісаны. І Бурбіс сыпаў сваімі вострымі слоўцамі, як з рэшата. Ён любіў жарт, любіў пасмяяцца, хаця гэта быў і смех скрозь слёзы. З размоў людзей, якія сабраліся на гэтай кватэры, я зразумеў, што тут вырашаецца, абмяркоўваецца вельмі важнае пытанне пра тое, каб узняць увесь беларускі народ, усё беларускае сялянства супраць гвалтаўнікоў-паноў і іх векавых здзекаў. У цэнтры гэтых планаў стаяла нацыянальнае і эканамічнае вызваленне Беларусі. І наперадзе ўсіх ішоў за свабоду і вызваленне беларускага сялянства Бурбіс, тады яшчэ малады, вясёлы, лёгкадаступны хлопец. У той час ён ужо не толькі выступаў на тайных масоўках, але і быў дзеячам, дзеячам актыўным, і пры тым чыста беларускім. Хутка пасля першай жа сустрэчы маёй з ім пачаліся рабочыя страйкі ў Мінску».

Разам з тым Бурбіс кідаецца ў вёску, у гушчыню беларускага сялянства. «І тут дзе-небудзь ў лесе альбо на якім-небудзь хутарочку звяніць яго жывое беларускае слова да беларусаў-земляробаў. Ён кліча іх да нацыянальнага, да эканамічнага вызвалення ад панства, ад царызму. Слова яго кліча да барацьбы за долю беларуса. Гучна кліча Бурбіс, тады яшчэ малады, такі лёгкадаступны хлопец». І тут, на гэтым полі, і завязваецца яго сувязь з Купалам.

Яшчэ большае значэнне для Купалы мела знаёмства з Ядвігіным Ш. (Лявіцкім), якое таксама папярэднічала 1905 году. «Акрамя Чаховіча, які быў высокакультурным чалавекам, але паляк, — піша ён мне, — я ў гэты час пазнаёміўся з Ядвігіным Ш., інакш кажучы, А. Лявіцкім. Гэта быў перыяд 1904 г. — не памятаю, зрэшты, дакладна — жылі мы па суседству. Гэта было для мяне падзей: я, можна сказаць, упершыню сутыкнуўся з чалавекам, які не толькі гаворыць, але і піша па-беларуску, з беларускім пісьменнікам, які пры гэтым ужо друкаваўся. У той самы час адна яго п'еса на беларускай мове ўжо ставілася аматарамі, здаецца, у Радашковічах. Як і Чаховіч, гэта быў чалавек культурны, адлічаны з універсітэта, здаецца, Маскоўскага, за рэвалюцыйную дзейнасць. Хаця ўніверсітэт ён так і не закончыў, але быў ён з вышэйшай адукацыяй, пры гэтым цікавы, дасціпны суразмоўца. Вось з Ядвігіным Ш. я асабліва зблізіўся. З ім мы доўгія гадзіны гутарылі ўжо пра беларускае пытанне ўвогуле і пра беларускую літаратуру ў пры-

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

ватнасці. Асабліва пасля адной-другой чаркі віна гутарка ў нас ракою лілася. Ён мне шмат расказваў пра незнаёмыя мне да таго часу справы»¹.

Затым — знаёмства з братамі Луцкевічамі, пасля верхаводамі беларускага руху і «Нашай Нівы». «Павінен адзначыць, што я пазнаёміўся з беларускімі рэвалюцыйнымі дзеячамі братамі Луцкевічамі, калі жыў яшчэ ў Бараўцах. Яны давалі мне нелегальную літаратуру для распаўсюджвання і г. д. Аднак бліжэй з імі я тады не сышоўся, бо па прыродзе сваёй, па асабістых рысах характару я вялікі індывідуаліст. Я не мог бы вынесці партыйнага падпарадкавання.

Але надалей гэтае мае знамства, і менавіта з братамі Луцкевічамі, вядома, праявілася»².

Вось, што легла ў аснову той сустрэчнай хвалі, якая адсунула на задні план цягу да Польшчы, да Чаховіча, да польскай літаратуры.

Ці мог Купала яшчэ да Вільні, да «Нашай Нівы», не трапіць у гэты струмень? Польская літаратура была літаратурай народа з развітым палітычным інстынктам. Але прылучыў яго да яе Чаховіч, абломак польскага нацыянальнага рамантызму на «панскай» ідэйнай заквасцы. Цяпер яму стала зразумела, што памешчык-паляк, няхай з паўстанцаў, не можа быць сябрам беларуса-земляроба. І ўся «арыентацыя» на Польшчу, польскае паўстанне выпарылася.

Зусім іншае гэтыя сустрэчы, сустрэчы з разначынцамі-беларусамі, што кладуць аснову яго «беларусінству». І тут ён набывае сваё, роднае, набывае сваё яшчэ да «Нашай Нівы», да «Беларускай сацыялістычнай грамады». Нібы гэта падсвядома жыло ў ім з часу тых парубкаў³, што прылучалі яго да беларускай мовы, да беларускіх паданняў.

XXI

Што ж гэта такое перш за ўсё? Ды вось — кніжкі, брашуры беларускіх вершаў, якімі пачынаюць яго забяспечваць Самойла, Бурбіс, Ядвігін Ш.

«Што засяродзіла мяне на роднай мове, на беларускім пісьме ўпершыню? — пытаецца вы. — Хутчэй за ўсё, гэта атрымалася міжвольна, неяк само сабою. Яшчэ да рэвалюцыі 1905 г. мне трапіліся кніжкі вершаў Марцінкевіча і Багушэвіча»⁴. Бо беларускія кніжкі пераходзяць ужо з гарадскіх цэнтраў у беларускія мястэчкі, з мястэчак у вёскі. «І вось, наколькі памятаю, я імі адразу захапіўся і захапіўся не несвядома. Ужо ў той час я адчуваў, асязальна адчуваў сацыяльную і нацыянальную несправядлівасць у тым, што складала Беларусь, беларускага працоўнага люду. Бо я сам — мужык-беларус. Зразумела, мне тады і ў галаву не прыходзіла, што кніжка, выдадзеная на беларускай мове, не толькі не горшая, але нават лепшая за іншыя, таму што ў ёй гаворыцца пра гора людзей, блізкіх, непасрэдна блізкіх мне, з якімі я разам фізічна працаваў. Пазней, здаецца, у 1904 г. мне ў рукі трапляюць беларускія пракламацыі, рэвалюцыйныя брашуры на беларускай мове. Гэта канчаткова вырашае ў маеі неспрактыкаванай яшчэ свядомасці, што я — беларус, а не паляк, што адзінае мае прызвание, паколькі я ўсвядоміў сябе — служыць беларускаму народу ўсімі сіламі душы і сэрца. Я ўжо пісаў вам, што блізкасць да народа, з якім я дзяліў і гора, і радасць, я ўпершыню адчуў праз народную казку, народныя паданні, праз творчасць народа. Гэтыя кніжкі вершаў,

¹ Паводле лістоў Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928 і 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272, 273—278. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

³ Верагодна, памылкова ўжыта замест «парубкаў». (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

гэтыя пракламацыі, гэтыя рэвалюцыйныя брашуры праясняюць тое, што несвядома залегла ў маёй душы»¹.

Хаця надалей мы не бачым уплыву на Купалу яго папярэднікаў з боку мовы, з боку прыёмаў пісьма, ён усё ж піша мне: «З беларускіх пісьменнікаў мінулага блізкія мне былі амаль ўсе — і Марцінкевіч, і Багушэвіч, і Неслухоўскі, і Чачот, і інш. Хто з іх болей уплываў на мяне як паэта, цяжка сказаць: ці ўсе патроху, ці ніхто паасобку, але я іх любіў, я імі зачытваўся»².

Але не толькі беларускія і ўкраінскія пісьменнікі мінулага пачынаюць захапляць яго. «Украінскую літаратуру я люблю ўжо больш чым якую-небудзь іншую, — сведчыць ён мне. — Тлумачыцца гэта аднолькавым сацыяльным і нацыянальным становішчам беларускага і ўкраінскага народаў у мінулым і сучаснасці. Да таго ж украінская літаратура, як ніякая іншая, здолела выказаць у мінулым і сучасным думы і настрой свайго народа»³. Асабліва дарагі яму Шаўчэнка, які самім фактам свайго існавання паказаў Купалу, якая багатая і гучная «хамская», «мужыцкая» мова яго.

Праўда, «польская сутнасць» яшчэ дае аб сабе знак і тут. Бо раннія пісьменнікі Беларусі былі інтэлігенты шляхетна-польскага асяроддзя. Але разначынцы-беларусы тыпу Ядвігіна Ш. і Бурбіса ўжо «карэктуюць» яе ў яго паняццях і пачуццях, падводзячы падмурак пад палітычнае беларусінства. І вось толькі гэтае беларусінства, гэтыя беларускія думкі даюць штуршок яго паэтычнаму выяўленню ў сапраўдным сэнсе гэтага слова.

«Першы верш напісаў я ў Селішчы, — успамінае ён. — Прысвяціў яго сястры ў дзень яе імянін. Верш, наколькі памятаю, сястру злаваў, бо ў ім была пэўная насмешка з нагоды яе прыгатаванняў да ўрачыстасці. Гэта па-польску»⁴. Першы ж верш па-беларуску ён напісаў на шляху ў Мінск. Наперадзе, у сваім упрыгожаным фэтоне, запрэжаным не адной парай адкормленых коней, ехалі «паненкі», шляхціцкі вышэйшага свету тых мясцін. Усё было так зайдрозна з пункту гледжання мужыцкага сына. І раптам рух фэтона, і паненкі падаюць з яго на зямлю. І ў якіх пазях! Вось гэты эпізод і падштурхнуў Янку да вершыкаў.

«Напісана было гэта, вядома, слаба ў сэнсе літаратурным. Але што мяне ўзрушыла, дык гэта адкрыццё, што і я магу «прыдумаць вершы». Выйшла ў мяне гэта выпадкова. Я зусім не думаў, што звычайныя людзі могуць пісаць вершы. Тэорыі вершаскладання я, зразумела, не падазраваў; пра тое, што існуе такая навука, такія правілы, уяўлення не меў. Пісаў спачатку па-польску, — працягвае ён. — Некалькі маіх вершаў, колькасна нямнога, былі нават надрукаваны ў нейкім польскім часопісе. У якім? Калі памяць мне не здраджвае, у «Ziarno»⁵.

Аднак працягвалася гэта нядоўга. Нездарма тэмы яго носяць яшчэ выпадковы характар. «Пазней я пачаў пісаць болей, на іншыя тэмы. У якім годзе гэта было? Хутчэй за ўсё, у 1903—1904 гг. З гэтага часу я і пачынаю пісаць па-сапраўднаму. А што, якія гэта былі цяпер тэмы? Не ўспомню ў дэталях. Але калі быў напісаны мой верш «Мужык», я ўжо ведаў, я ўжо адчуваў, што і як пісаць. Вось трапляюцца мне ў 1904 г. — на пачатку 1905 г. рэвалюцыйныя пракламацыі на беларускай мове, затым «Дудка беларуская» Багушэвіча, «Гапон» або нейкая

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

⁵ Паводле лістоў Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928 і 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272, 273—278. (Укл.)

іншая брашура Марцінкевіча, выдадзеная за мяжою, і ўся мая польская творчасць пайшла на нішто і беззваротна. З гэтага часу я пішу толькі па-беларуску. Дарэчы, адзначу тут, што і тады, у першыя гады сваёй літаратурнай дзейнасці, і пасля, ажно да 1915 г., я пісаў шмат, вельмі шмат. Мне гэта давалася міжвольна. Я мог за адзін дзень напісаць 200—300 радкоў вершаў і рэдка калі выпраўляў тое, што напісана»¹. На жаль, большая частка напісанага, як тады, так і пасля, гублялася. «Велізарная частка напісаных мною вершаў прападала, — піша ён мне. — Калі я жыву ў вёсцы, я ўсё напісанае перадаваў У. І. Самойлу, а ён — братам Луцкевічам, якія ўжо тады стаялі на чале беларускага руху. Пры ператрусах у іх, не кажучы пра іншыя абставіны, усё гэта, зразумела, прападала»².

Цяжка было яму захоўваць свае вершы. За іх ужо тады яго магла б спасцігнуць тая ж доля, што і Тараса Шаўчэнку.

XXII

З гэтых менавіта гадоў Купала носіць у сабе асаблівы, зусім асаблівы свет — элементы пазычнага духу. Пасля смерці бацькі, маці, пасля гібелі брата, сясцёр ён застаецца ў становішчы таго крыжа, што стаіць на раздарожжы беларускіх шляхоў. Адзін-адзінец, ён ужо на броварах. Зорчак у небе ён бачыць чатыры:

Першая — бацькава зорка яснела,

Маткі — другая глядзела ў свет горка,

Трэцяя мне мігацела нясмела,

Роднай зямелькі — чацвёртая зорка.

Першая згасла навекі не ў часе,

Звольна губляе бліск свой другая,

Трэцяя сумнаю мглой спавілася

Толькі чацвёртая лепей міргае.³

Аднак, няхай зорка яго мглой спавілася — нішто ўжо не можа патушыць яе. Хутка, хутка прарываецца ён у друк. Першы верш яго надрукаваны быў ў «Северо-Западном Слове»⁴ ў 1905 г., затым у «Нашай Ніве».

Якуб Колас, які выступіў, здаецца, раней за Купалу, расказвае мне пра гэтыя крокі Купалы: «Першы верш Янкі Купалы, — піша ён мне, — быў надрукаваны ў 1905 г. у «Северо-Западном Слове», калі не памыляюся. Пра гэты факт я даведаўся пазней. У «Нашай Ніве» надрукаваны быў раней мой верш. Няма ў мяне пад рукою дакументаў, каб дакладна сказаць, калі менавіта выступіў у «Нашай Ніве» Янка Купала. Але, наколькі памятаю, гэта было ў 1907 г. Першы верш, дасланы Янкам Купалам у «Нашу Ніву», я бачыў у рукапісе перад тым, як ён быў надрукаваны. Увесну гэтага года, на пачатку мая, я быў у рэдакцыі. Праўда, нядоўгім было маё знаходжанне, — з дзясятых дзён мая па канец чэрвеня — бо мяне гнала з Вільні паліцыя. Я быў тады пад судом і следствам. Не памятаю нават, які менавіта быў гэты верш. Але і вершам, і яго аўтарам вельмі зацікавіўся рэдактар «Нашай Нівы» А. М. Уласаў. Удвух чыталі мы яго. Потым вершы Купалы сталі паступаць часцей. Не скажу, каб першы верш вельмі мне спадабаўся і зрабіў на мяне ўражанне. Бясспрэчна, ён быў не з лепшых твораў Купалы, як і некаторыя

¹ Паводле лістоў Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928 і 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272, 273—278. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

³ З верша Янкі Купалы «Зоркі». (Укл.)

⁴ Газета «Северо-Западный край», друкавалася ў Мінску. (Укл.)

наступныя, так што па ім адным заключыць пра высокі талент паэта я не мог. Але далейшыя яго вершы ўжо сведчаць пра выдатны паэтычны дар»¹.

З кожным новым вершам Колас усё болей пераконваецца ў гэтым. «Чытаючы яго вершы, я зазнаваў уцешнае пачуццё і пранікаўся любоўю да іх аўтара. Яны натхнялі мяне і абуджалі жаданне з яшчэ большым запалам аддавацца беларускай творчасці. Лепшыя вершы Купалы я чытаў у коле сваіх знаёмых, каб паказаць, што беларуская мова можа быць і прыгожай, і музычнай, і паэтычнай. Калі ўплыў паэта на паэта можна разумець у такім сэнсе, а не ў сэнсе сродкаў паэтычнай творчасці, то трэба прызнаць уплыў Янкі Купалы на мяне»².

Але не адзін Колас ужо захоплены Купалам. Ім з першых жа яго вопытаў захоплена ўсё нашаніўскае асяроддзе. Колас назірае гэты поспех з першых дзён. «Арыгінальнасць, свежасць, таленавітасць маладога аўтара звяртае на сябе ўвагу нас усіх, — піша ён мне. — У цесным коле нязначнай лікам беларускай інтэлігенцыі таго часу імя Купалы паўтаралася ўжо як імя таленавітага паэта, ад якога можна чакаць многа, вельмі многа. І паэзія Купалы расце, развіваецца на старонках «Нашай Нівы», займаючы нарэшце першае месца»³. Нельга ўявіць сабе ўжо нумар «Нашай Нівы» без верша Янкі Купалы.

Колас гаворыць пра «Нашу Ніву», не згадваючы «Нашай Долі», першай беларускай газеты, дзе ён сам выступіў са сваім першым вершам. Відавочна, Купала не трапіў яшчэ на арбіту ўвагі. «Якія ў мяне былі адносіны з «Нашай доляй», не ўспомню дакладна, — піша ён мне сам. — Чытаць яе — я, вядома ж, чытаў, але ці дасылаў туды свае рукапісы, не магу цяпер з упэўненасцю сказаць. Увогуле, здаецца, у «Нашай Доля» майго нічога няма надрукаванага»⁴. Між тым у Галіцыйскім друку ўжо даецца шэраг яго твораў, якія ў нашай падцэнзурнай прэсе з'явіцца не мелі ніякіх шанцаў.

З гэтых вось вершаў, напісаных з 1904 па 1907 г. яшчэ да пераезду паэта ў Вільню, і складаецца першы зборнік Купалы, выдадзены Пецябургскім выдавецтвам «Загляне сонца і ў наша аконца», якім кіраваў Б. І. Эпімах-Шыпіла, — «Жалейка».

Пра паходжанне гэтага зборніка Эпімах-Шыпіла піша мне: «Упершыню пра Янку Купалу «Пецябургская Суполка Загляне сонца і ў наша аконца!» даведалася, калі аднойчы, здаецца, у 1906—1907 гг., атрымала ад яго ліст з прывітальным вершам Суполцы, вершам, пазней надрукаваным у «Жалейцы». Неўзабаве пасля гэтага прывітання атрымана было з Мінска ад У. І. Самойлы пісьмо, у якім ён звяртаў нашу ўвагу на гэтага беларускага паэта-самародка, які напісаў ужо масу вершаў, якія знаходзяцца ў яго і якія ён гатовы даслаць у Суполку, каб яна надрукавала іх, аб чым ён і просіць. Заўважыўшы незвычайны талент ужо ў прывітальным вершы, які мы чыталі, сабраўшыся ўвечары, з вялікім задавальненнем, Суполка папрасіла Самойлу даслаць ёй вершы Купалы, што той і зрабіў, даслаўшы процьму вершаў часткай у рукапісах аўтара, часткова перапісаных на машынцы»⁵.

Так і з'явілася «Жалейка» ў 1908 г. Дзякуючы Эпімаху-Шыпілу, Купала нават перайменаваў сябе пасля «Жалейкі». «Усе вершы падпісаныя былі «Янук Купала» і дата напісання, — піша мне Эпімах-Шыпіла. — Прагледзеўшы ўсе гэтыя вершы і зрабіўшы з іх выбарку, я падрыхтаваў да друку зборнічак, які аўтар пажадаў назваць «Жалейкай». Перапісваючыся па першым часе з Самойлам, сынам дырэктара былога Мінскага рэальнага вучылішча, я не ведаў сапраўднага

¹ Паводле ліста Якуба Коласа да Л. М. Клейнбарта ад 18.12.1928. ЗТ Якуба Коласа ў 14 тамах, Мінск, 1977, т. 13, с. 90—92. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Паводле ліста Якуба Коласа да Л. М. Клейнбарта ад 07.10.1928. ЗТ Якуба Коласа ў 14 тамах, Мінск, 1977, т. 13, с. 85—88. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

⁵ З архіва Эпімаха-Шыпілы. (Кл.)

імя паэта. Толькі ў працэсе друку, калі я стасаваўся з самім аўтарам наконт фронтыспіса да гэтага зборніка, зробленага па маім ўказанні калегам маім мастаком Якубоўскім, — ды і іншых пытанняў — паведамлена ўжо было сапраўднае імя і месца жыхарства паэта. На фронтыспісе да загалоўнага ліста я незнарок зрабіў памылку, напісаўшы замест «Жалейка Янука Купалы», як аўтар заўсёды і ўсюды называў сябе, «Жалейка Янкі Купалы». Такім чынам, не наўмысна перайменаваў я Янука ў Янку, якую форму імя прыняў пасля і сам паэт, якая так і засталася за ім да гэтай пары, — не Янук, а Янка Купала»¹.

XXIII

Ні русіфікатарам тыпу Кавалюка і Шміда, ні генерал-губернатару «Жалейка» не магла прыйсціся па густу пасля 1905 г. «Па выхадзе кніжка была, зразумела, канфіскавана, а выдаўцы прыцягнуты да адказнасці, — піша мне Купала. — Але яўных заклікаў да звяржэння асноў у зборніку не было. І пасля вялікіх клопатаў атрымалася зняць канфіскацыю»². Тады за яе ўзялося ахоўнае аддзяленне, і «ў 1909 г. кніжка была паўторна канфіскавана па распараджэнні генерал-губернатора»³.

Затое «нашаніўцы» вырашаюць, чаго б гэта ні каштавала, выцягнуць Купалу з вёскі ў горад, і ў 1908 г. мы ўжо бачым яго ў Вільні. «Знаёмства з інтэлігентамі, асабліва з бр. Луцкевічамі, — піша ён мне, — выявілася ў тым, што я кінуў службу і на броварах, дзе я, між іншым, шмат пісаў. Луцкевічы запрасілі мяне да ўдзелу ў «Нашай Ніве». Праца ў рэдакцыі «Нашай Нівы» мяне забяспечыць, вядома, не магла, і адначасова мяне ўладкавалі на працу ў бібліятэку «Веды», якая належала Даніловічу»⁴. Так пачынаецца жыццё Купалы ў Вільні. Ён робіцца адным з членаў групы віленскіх дзеячаў, што будуць Беларускаю сацыялістычнаю грамаду, выдаюць «Нашу Ніву».

Пра гэтую паласу жыцця Купалы піша мне Власт, адзін з дзеячаў «нашаніўскага» перыяду беларускай грамадскасці, блізкі паэту. Власт, які ўжо шмат чуў пра паэта, пазнаёміўся з ім асабіста на самым пачатку 1909 года, калі ён прыбыў у Вільню з Рыгі ў якасці сакратара «Нашай Нівы». Рэдакцыя ў той час месцілася ў памяшканні крамы, якое пуставала, з уваходам з вуліцы.

«Памяшканне дзялілася на дзве палавіны: з боку вуліцы, уласна ў памяшканні крамы, была кантора рэдакцыі; у пакоі, які выходзіў на двор, быў кабінет Уласава, рэдактара выдання — тут і будучы беларускі музей у зародкавым стане, які збіраў Іван Луцэвіч⁵. Нарэшце ў прывулічным памяшканні, акрамя рэдакцыйнай канторы, быў яшчэ начлежны прытулак для трох асоб: А. Лявіцкага (Ядвігіна Ш.) за дашчанай перагародкай справа, Янкі Купалы і рабочага Нагурскага — за шафай, збітай з дрэнна абчасаных дошак»⁶. Такія «начлежныя» ўмовы. Толькі ўвайшоўшы ў якасці сакратара у гэта памяшканне, Власт заўважыў кіслыя выразы твараў гэтых кватарантаў. Прычынай былі, зразумела, гэтыя ўмовы.

«Кантора ўшчэнт занябнаная, заваленая газетамі, якія ляжалі не толькі на паліцах, але і ўздоўж сцен, рабіла ўражанне склада нейкай макулатуры. Наганялі сум запыленыя, даўно не рамантаваныя сцены. У паветры адчуваўся кіслы пах, дым ад жалезнай печкі, на якой сушыліся нечыя прамоклыя чаравікі, і тут жа

¹ [З архіва Эпімаха-Шыпілы.] (Кл.) Спасылка напісана неразбліва. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

⁵ Трэба «Іван Луцкевіч» (Укл.)

⁶ Паводле «Успамінаў аб Янку Купалу» Вацлава Ластоўскага. В. Ластоўскі. Выбраныя творы. Мінск, 1997, с. 197—202. (Укл.)

побач на патэльні шыпела сала, якое з веданнем справы спрактыкавана памешваў пальцамі чалавек з рудаватай бародкай, у расшпіленай кашулі, у апорках на босую нагу; другі ж, малады, зашпільваў камізэльку над сваім раскладзеным ложкам, з боку ўваходу, падобным да вярблюда, які толькі што спачыў у халоднай тундры. Мяшаў сала ў патэльні Лявіцкі; прыводзіў сябе ў парадак каля ложка Янка Купала. Завяршыўшы свой туалет, Купала схапіў фуражку і кій і, прамармытаўшы сабе пад нос нешта кшталту таго, што «сам чорт тутака не ўбудзе, колі так далей будзе», выбег за дзверы»¹. Гэта ён сыходзіў на сваю дадатковую працу ў бібліятэку «Веды» Даніловіча. «Праўду сказаць, гэта была асноўная праца. Тут ён атрымліваў 25 руб. на месяц; за перагляд жа рукапісаў, падрыхтоўку вершаў у «Нашай Ніве» ён меў, акрамя згаданага месца пры канторы для свайго раскладнога «ложка», усяго толькі пяць рублёў»².

У чым жа заключаўся гэты перагляд, гэтая падрыхтоўка рукапісаў?

«Якую ролю я іграў у «Нашай Ніве»? — адказвае мне Купала на маё пытанне пра сваё дапецярбургскае жыццё. — Даводзілася ўсё рабіць. Выпраўляць рукапісы, асабліва вершы, перакладаць з польскай, рускай, украінскай моў, рабіць карэктурку, дапамагаць экспедыцыі і г. д., усё даводзілася рабіць таму, што штат работнікаў быў вельмі абмежаваны. Гэта — у 1908—1909 гг. Вядома, першым маім абавязкам было, у час паступлення ў «Нашу Ніву», выпраўляць вершы, якія дасылалі ў рэдакцыю. Не было чаго выпраўляць у аднаго Я. Коласа. Нешта, але не шмат, даводзілася правіць у Багдановіча, Бядулі, Гаруна, Цёткі, Канстанцыі Буйло, Гурло, Журбы. У каго — у адносінах рытмікі, у каго — у адносінах слова ці фразы, замена небеларускага беларускім. Над астатнімі даводзілася, што называецца, папацець, хаця, як аказвалася пасля, нічога з гэтага не атрымлівалася. Прыроджаная здольнасць, сапраўдны талент, відаць, без выпраўленняў прабіваюць сабе дарогу ў літаратуру»³.

Здавалася, гэты пераезд, гэтае асяроддзе павінны былі асабліва адбіцца на яго паэзіі, паэтычнай прадукцыі. Аднак, гаворыць пра гэта Купала стрымана.

«Сустрэчы з людзьмі? — піша ён мне. — Цяжка сказаць, хто і які ўплыў аказаў на мяне, як на мастака. Маё пісанне вылівалася ў мяне неяк само па сабе, стыхійна»⁴. Яшчэ ў гады першых сустрэч Самойла, Ядвігін Ш. так ці іначай кіравалі ім. Бо яны былі літаратары, супрацоўнічалі ў газетах. «Знаходжанне ж у Вільні, сустрэчы з віленскімі літаратарамі, грамадскімі дзеячамі асабліва на мне не адбіліся»⁵.

XXIV

У чым жа справа? Адкуль гэты халадок?

Дзеячы «Нашай Нівы» — разначынцы-беларусы — падводзілі грунт пад «ідэалогію» беларускага «адраджэнства». Для гэтага патрэбны былі веды, адукацыя, якой Купала быў пазбаўлены. І ўжо рознасць уяўленняў, паняццяў не магла не адбіцца, як і рознасць адчування. Усе яны, гэтыя разначынцы, пераўзыходзілі Купалу «разумовасцю», што адчувалася ва ўсім. Але справа не ў ведах толькі, справа ў рознасці натур.

¹ Там жа. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

⁵ Там жа. (Укл.)

Тое, што Луцкевічы, Бурбісы ўспрымалі галавою, чыста рацыяналістычна, Купала браў эмацыянальна, сілай інтуіцыі. Да мастака не падыдзеш з той меркаю, з якой падыходзіш да чалавека навукі, да палітычнага дзеяча. «Бежит он, дикий и суровый, и звуков, и смятенья полн»¹. І хто разумее, што яму трэба, каб выявіць тую таямніцу, якая схаваная ў яго натуры. Нездарма Пушкін раіў: «живи один»². Затым — момант сацыяльны.

І Купала таго часу таксама падобны на Луцэвіча-Навіну³, як Шаўчэнка — на Кастамарава, на Куліша. З аднаго боку — адданасць свайму народу, беларускай літаратуры, з другога — неўраўнаважанасць, п'янства. У той час як адным бокам ён павернуты да Луцкевічаў, Бурбісаў, другі бок цягне яго да «кампаніі зусім іншага гатунку». «На жаль, — піша ён мне, — але гэта так: захапляўся вясёлай кампаніяй, якая ў сэнсе духоўным мала што магла даць. Але, пэўна, яна давала нейкі жыццёвы, а значыць, паэтычны імпульс. Я цяпер толькі думаю, што я аказаўся мацнейшым за Ясеніна, хаця мы абодва выйшлі з глухой вёскі і абодвух нас захлістваў горад, гарадскі бруд. Толькі яму давялося жыць у гарадскім віры паслярэвалюцыйным, мне — у дарэвалюцыйным»⁴.

Яго асноўны душэўны тон не адпавядаў не толькі разначынству, але і гораду, беларускаму збольшага, гораду, які толькі што прыняў яго на свае тратуары. Вось што абумоўлівала стрыманасць, замкнутасць паэта.

Няхай наўкола кіпяць спрэчкі, ламаюцца коп'і, гэта ўсё ж такі «бабыль». Ніякая агульнасць «праграм» не можа змяніць прыроды, псіхалогіі гэтага плебея, вясковага пралетарыя. Безумоўна, сваімі імпульсамі, сваім асноўным душэўным тонам яму павінна было быць бліжэй тое, што стыхійна ішло ў «Нашу Ніву», ішло, як ён сам, з вёскі, з рамеснага мястэчка, — элементы, якія ў працігласць кіраўнікам «Нівы», прадстаўлялі паэты яе і перш за ўсё Якуб Колас. Але гэтыя самародкі асаблівай духоўнай закваскі сядзелі па сваіх кутах. Знаёмства з Коласам адбылося толькі ў 1912 г., з Цішкам Гартным — у Пецярбургу. «З Багдановічам асабіста не прыйшлося сустрэцца зусім, — як піша ён мне, — перапіскі з ім адна-дзве паштоўкі»⁵. Вось адкуль гэты халадок.

Пра што сведчыць і Власт у сваіх лістах да мяне. З першага погляду Власт зразумеў, што «сярод "нашаніўцаў" існуе нейкі раскол. На адным баку — Уласаў, браты Луцкевічы і іншыя; на другім — тыя, што насялялі вуглы канторы»⁶, так што, ўладкаваўшыся ў пакойчыку, які быў няшмат лепшым за той, што займалі згаданыя кватаранты, і вырашыўшы наладзіць улазіны, Власт мог запрасіць «за свой вулканам ускіпелы самавар з сякімі-такімі дабаўкамі мяснога і мучнога кшталту»⁷ хіба Лявіцкага і Янку Купалу. Аднак за чаркай віна перагаворана было нямала, і Янка Купала становіцца частым госцем Власта, асабліва ў дні, вольныя ад працы. Пакрысе ствараецца кола, якое Купала можа лічыць пераважна сваім: у яго уваходзіць жонка Власта, «апавесці якой ужо друкуюцца ў польскіх выданнях, яе сястра, літоўская пісьменніца Лаздзіну Пяледа, Ядвігін Ш., нарэшце я сам, таксама пачатковец — беларускі пісьменнік і публіцыст»⁸.

¹ А.С. Пушкін. Верш «Паэт», 1827. (Укл.)

² А.С. Пушкін. Верш «Паэту», 1830. (Укл.)

³ Трэба «Луцкевіча-Навіну». (Укл.)

⁴ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272. (Укл.)

⁵ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

⁶ Паводле «Успамінаў аб Янку Купалу» Вацлава Ластоўскага. В. Ластоўскі. Выбраныя творы. Мінск, 1997, с. 197—202. (Укл.)

⁷ Там жа. (Укл.)

⁸ Там жа. (Укл.)

І вось атмасфера гэтага гуртка. «Гаварылі пра паэтаў, пісьменнікаў, пра іх творы, пра іх тыпы. Некаторая мая начытанасць, як былога бібліятэкара студэнцкай бібліятэкі ў Пецярбургу, — піша Власт, — прыродная эрудыцыя дае мне магчымасць не толькі весці дыскусію, але ў некаторых выпадках і кіраваць ёю. Праўда, я ў той час быў увесць захоплены навуковай літаратурай, не прызнаваў ніякіх раманаў і аповесцяў, хіба што вершы, і то толькі таму, што ўсе беларускія пісьменнікі пісалі яшчэ адны вершы. Не прызнаваць вершаў нельга было, бо ў гэтым выпадку, строга кажучы, трэба было выступіць і супраць беларускай літаратуры, чаго, безумоўна, я дапусціць не мог. Янка Купала любіў Блока, прыхільніцай Славацкага была мая жонка, хаця наўрад ці не быў ёй бліжэйшы на той час Метэрлінк з яго сімвалізмам, яго тагасветнасцю. І мы праводзілі паралель паміж Метэрлінкам і Славацкім. Лявіцкі быў супраць «мадэрністаў», і з ім салідарызавалася Пяледа. Купала, маючы з сабою нейкі зборнік рускіх паэтаў, чытаў з яго вершы»¹.

Так наблізілася вясна. У ліпені месяцы рэдакцыя ўзбагацілася новым членам С. Палуянам. «У энтузіястычную і без таго атмасферу, якая панавала тут, нібы ўпаў гарачы метэор»². Тэмпература яшчэ болей узрасла. Тая жменька людзей, што складала рэдакцыю, раптам асабліва адчула, што яна «на полі бітвы, што яна акружана ворагамі, якія напіраюць з усіх бакоў, што варажнеча гэтая можа яе змыць, што неабходна нейкае дзеянне, якое б, як маланка, асляпіла варожы лагер, звяла яго на нішто»³.

Што можна было рабіць? Гэта магло быць, зразумела, чыста літаратурнай справай. «І вось мы ўзважваем кожную фразу, створаную намі, кожны рукапіс, дастаўлены нам поштай, услухоўваемся ўдумліва і чуйна ў сэнс кожнай карэспандэнцыі, кожнага верша, напісанага беларусам. Самі сабе ствараем новыя і новыя запыты. І ў атмасферы трох-чатырохмесячнага акружэння мы і самі вырастаем, і найперш расце сярод нас Янка Купала. Мы гэта разумелі, мы гэта адчувалі»⁴. Але чым далей рос Купала, тым відавочней рабілася гэтая мяжа, гэтая рознасць успрыняццяў.

«Часта ў іх не зусім ладна і складна»⁵, — сведчыць У. І. Самойла.

XXV

Як бачыце, у Власта хоць ёсць які-ніякі «пакойчык», а ў Купалы — толькі куток, толькі «ложак» у выглядзе «спачылага ў халоднай тундры вярблюда». Наўкола канторская мітусня, таўханіна. Здаецца, засяродзіцца, ствараць няма магчымасці. Аднак піша Купала, як заўсёды, многа.

Тут ён ужо не толькі пая, як птушка, не маючы паняцця пра версіфікацыю, кіруемы адным толькі паэтычным слыхам. Ён ужо цягнецца да эпасу, пераходзіць на драму, яшчэ болей складаную форму майстэрства, чым аповед у вершах. Адным «натхненнем» тут нічога не возьмеш. Не «выношваць» сюжэту ўжо нельга. Але калі Купала захоплены сваёй задумкай, сваімі спевамі душы, ён глухі і нямы да ўсяго, што навокал яго.

«Пры якіх абставінах пісаліся мае вершы? — адказвае ён на маё пытанне. — Калі стаяў ля сахі, займаўся хлебаробствам, былі адны абставіны; калі працаваў на бровары — зразумела, іншыя. Але і ў тым, і ў другім выпадку аловак і папера

¹ Паводле «Успамінаў аб Янку Купалу» Вацлава Ластоўскага. В. Ластоўскі. Выбраныя творы. Мінск, 1997, с. 197—202. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ Там жа. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

⁵ Паводле ліста У. І. Самойлы да Б. І. Эпімаха-Шыпілы ад 02.12.1909. «Пуцявінамі Янкі Купалы», Мінск, 1981, с. 53—54. (Укл.)

заўсёды былі пры мне. І вось пры рабоце ў полі, ці на начлезе, ці ў дарозе прыйдзе думка, матыў — я і пішу. Пісаў, дзе і як выпадае: пры вогнішчы, пры месяцы, а то і на вобмацак, ноччу, дзе-небудзь у дарозе. На заводзе, зразумела, тое самае. Ухітраюся адлучыцца ці нават падчас самой работы. Таксама пішу, калі павінен толькі назіраць. Памятаю, верш «Чаго вам хочацца, панове?» напісаў я пры кантрольным апарате бровара, калі я павінен быў назіраць за тым, каб рэгулярна паступаў спірт у гэты апарат. Часам і тут у прыцемках запісваю, каб удзень перапісаць як след»¹. Нібы пчалой поўзае ён па задумах, якія так ап'яняюць яго ў момант сузірання. «Выдатныя мае творы нарадзіліся на свет таксама, як і звычайныя. Тэм я не выношваў, не абдумваў — раз напісаў, ужо нічога не мяняў, не выпраўляў. Фантазія за мяне ўсё рабіла»².

У адным са сваіх лістоў да мяне Власт расказвае, як з'явіўся адзін з лепшых вершаў Купалы — верш «Снег», напісаны, безумоўна, непасрэдна, але ўсё ж пад Пшыбышэўскага. «Я добра памятаю той вечар, калі быў напісаны гэты верш, — успамінае ён. — Была ўжо позняя восень. Выпаў ужо першы глыбокі, белы снег, мяккі, пушысты, нават цёплы. Усе мы, з Палуянам у цэнтры, сядзелі ў мяне»³. 12-я гадзіна ўжо мінала, але Купалы яшчэ не было. Купала, як і Палуян, збіраўся ад'язджаць з Вільні, шукаць залатога руна ведаў з тым, каб вярнуцца назад — да роднай справы, да роднай Беларусі ў поўным узбраенні навукі. І Власт, і Палуян непакоіліся толькі пра тое, што «Янка меў некаторую схільнасць да «шкляннага бога». У гэты якраз момант уваходзіць паэт, румыны, відавочна, пад знакам Бахуса. Таварыская гутарка ажывілася. Але Купала не прамовіў ніводнага слова. Ніякія пытанні не выводзілі яго з гэтага маўчання. Ён толькі час ад часу нешта выводзіў алоўкам на нейкай скамечанай паперцы. Калі ж усе ўздзеянні на паэта былі вычарпаны, Купала, нарэшце, сказаў: «Цяпер жа паслухайце, хлопцы!» І ён прачытаў свой верш «Снег». «Здзіўленыя прыгажосцю, багаццем верша, ужо мы, у сваю чаргу, замойклі, — успамінае Власт, — усе аргументы былі разбітыя»⁴.

Высветлілася, што Купала з'явіўся з тэатра, дзе ішоў Пшыбышэўскі. Ставілі яго «Снег» у гэты вечар, калі выпаў, насамрэч, першы белы снег, такі пушысты і мяккі. «І вось прырода і мастацтва злучыліся ў тым уражанні, якое неспадзявана легла ў аснову гэтага верша»⁵. Ва ўсім ідзе Купала па слядах фантазіі, адной фантазіі.

Пра свае паэмы і драмы ён піша мне: «Сюжэтамі для маіх паэм і драм служылі, часцей ці сапраўдныя выпадкі з жыцця, якія мне даводзілася назіраць, ці вядомыя мне яшчэ з дзіцячых гадоў легенды, паданні, песні. Вядома, перакладаючы гэта на свой паэтычны манер, я не прытрымліваўся дакладна ні таго, што мною запазычана з жыцця, ні таго, што мною пачэрпнута з этнаграфіі. Напрыклад, з чыста жыццёвых фактаў, фактаў, якія мною назіраюцца, узяты мною: 1) «Адплата кахання», 2) «Раскіданае гняздо», 3) «Паўлінка», 4) «Прымакі», 5) «Тутэйшыя», 6) «Зімою», 7) «Сват», 8) «Страх», 9) «За што?». З галіны этнаграфіі: «Магіла льва», 2) «Бандароўна», 3) «Два браты». З народнай фантазіі: 1) «Адвечная песня», 2) «Сон на кургане», 3) «У купальскую ноч», 4) «На куццю», 5) «Курган», 6) «На дзяды», 7) «Чараўнік», 8) «На папасе», 9) «Страшны вір»,

¹ Паводле лістоў Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928 і 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272, 273—278. (Укл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

³ Паводле «Успамінаў аб Янку Купалу» Вацлава Ластоўскага. В. Ластоўскі. Выбраныя творы. Мінск, 1997, с. 197—202. (Укл.)

⁴ Там жа. (Укл.)

⁵ Там жа. (Укл.)

3) «За чужую елку»¹. Усё гэта патрабуе зручных абставін для выканання. Але Купала не патрабавальны, як бабыль.

Што яшчэ кідаецца ў вочы, гэта тое, што, пражыўшы ў Вільні 1908 — 1909 гг., ён ні адным гарадскім матывам не захапіўся. «Цяжка сказаць, хто які ўплыў на мяне аказаў, як на мастака, — піша ён мне. — Гэта не людзі, не кнігі. Я ўжо пісаў, што не толькі блізкасць да народа, з якім я дзяліў і гора, і радасць, але менавіта народная казка, народная творчасць абудзілі маю фантазію, мае беларускія думы. Усё навакольнае: і сацыяльная, і нацыянальная праўда, і беларуская казка, і спевы, пачутыя ў полі, на вяселлі, на вечарынцы...

Вось хто быў, відаць, першым маім настаўнікам, хутчэй натхняльнікам да маёй творчасці»².

І той самы настаўнік, той самы натхняльнік застаецца ў яго і ў Вільні. «Народ» — гэта беларус-земляроб, толькі беларус-земляроб».

XXVI

У 1925 г. пачынае выходзіць збор твораў Купалы. Матэрыял размяркоўваецца так. У першы том увайшлі «Жалейка» і «Гусяр», у другі — «Шляхам жыцця», у трэці — драмы, у чацвёрты — такія рэчы, як «Сон на кургане», «Адвечная песня», «На папасе», у пяты — «Спадчына», у шосты — «Безназоўнае». Не ўвайшлі толькі вершы, якія згубіліся і затым апынуліся ў архіве Шыпілы.

Выданне пісьменнікаў «асноўнай плыні» распачала ўжо і Беларуская Акадэмія навук. Першым аўтарам з навуковым каменціраваным тэкстам выйшаў Максім Багдановіч пад рэдакцыяй праф. І. І. Замоціна. Далей меркаваліся Алесь Гарун, Цётка і інш. Вядома, было б натуральна пачаць «асноўную плынь» з яе пачынальніка. Але да таго часу збор твораў, распачаты Белдзяржвыдатам, быў ужо завершаны.

Выхад у свет твораў Купалы, безумоўна, дае яму размах, якога ён да гэтага часу не мог мець. Яго пачынаюць перакладаць. Яшчэ ў 1918 г. з'яўляецца першы зборнік перакладаў яго на рускую мову пад рэд. І. А. Белавусава. Выдаў яго пададзел асветы нацыянальных меншасцяў. Цяпер жа такі зборнік выпускае дзяржаўнае выдавецтва. Тут змешчаны пераклады М. Горкага, Вал. Брусава, С. Гарадзецкага, У. Раждзественскага, А. Карынфскага, Э. Багрыцкага і інш. На ўкраінскую мову яго перакладае Піліпенка. І польскія, і чэшскія выданні стракаюць перакладамі з Янкі Купалы. Разам з тым да яго паззіі падыходзяць ужо і кампазітары. «А хто там ідзе?», перакладзены Горкім, ужо ж даўно стаў беларускім гімнам. У мяне няма дадзеных пра музыцыраваньня творы Купалы. Несумненна, аднак, лік іх расце і расце. «Сярод вашых вершаў, — піша яму кампазітар Прохараў, — маюцца сотні найцікавейшых, натхняючых твораў. Некаторыя вашы вершы проста не даюць мне спакою». Відавочна, рытм яго вершаў, меладычны, наладжаны на музыку, аказаўся сугучным інструменту.

Калі да рэвалюцыі Купала не быў распешчаны ўвагай крытыкаў, то цяпер пра яго пішуць болей, чым пра каго-небудзь з беларускіх пісьменнікаў. Выйшаў нават зборнік «Янка Купала ў літаратурнай крытыцы». І вось нашы адносіны з Купалам уступаюць у новую фазу. Я даўно, яшчэ ў гады першых сустрэч з ім, збіраўся даць шэраг артыкулаў пра літаратурнае беларусінства ўвогуле, пра Янку Купалу ў прыватнасці. Памятаю, здаў такі нарыс ў «Современный Мир». Але ўжо былі гады вайны. Ваенныя тэмы адціскалі яго з кніжкі ў кніжку. Другі нарыс я прапа-

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 273—278. (Укл.)

² Паводле лістоў Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 21.09.1928 і 11.01.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 267—272, 273—278. (Укл.)

наваў часопісу «Начала», які выходзіў пад рэд. С. Ф. Альдэнбурга. Нарыс быў прызначаны для трэцяй кніжкі. Але на другой кніжцы «Начала» спыніліся. Цяпер Белдзяржвыдат прапанаваў мне даць такое даследаванне на рускай мове. Я пагадзіўся, і ў 1928 г. выйшла мая «Малая Беларусь. Нарыс сучаснай беларускай літаратуры». У сваю чаргу Дзярж. Выдавецтва, выпускаючы зборнікі перакладаў з беларускай, прапанавала мне даць уступны артыкул да зборніка Янкі Купалы. Зборнік і выйшаў з маім артыкулам.

Гэтая праца яшчэ болей зблізіла мяне з Купалам. Я быў далёкі ад «беларусінства», ад беларускіх літаратурных плыняў. Я пісаў пра іх збоку. Але мая праца з'явілася пакуль адзіным даследваннем пра беларускую літаратуру на рускай мове, калі не лічыць «Беларусаў» акадэміка Карскага. І для мяне нямалае значэнне мела, як мой «Нарыс» будзе сустрэты як на Беларусі, так і па-за Беларуссю.

Купала выявіўся сябрам, сапраўдным сябрам маёй працы.

XXVII

Толькі выйшла мая «Беларусь», Купала ўжо спяшаецца мяне падбздэрыць: «Шаноўны, дарагі Леў Максімавіч, — піша ён. — Кніга ваша зрабіла на мяне самае лепшае ўражанне, пра якое я нават і сам не думаю»¹. Ён і даследаванне маё расцэнчвае, як паэт, як мастак: «Яна так лёгка, так цікава напісана, што, чытаючы яе, забываешся, што гэта крытыка, а не мастацкі твор. Куды Карскаму да вас! Падрабязна пагутарым у Ленінградзе»².

«Можа быць, Купала суб'ектыўны?» — падумаў я. Але, вось першы ж водгук такога кампетэнтнага беларусаведа, як Я. Ф. Карскі у «Известия Академии Наук СССР». Адзначыўшы, што крытычных задач ён у сваіх «Беларусах» амаль не ставіў, а меў на ўвазе толькі «зарэгістраваць» паэтычны матэрыял, ён працягвае: «Усё гэта павінны былі зрабіць наступныя гісторыкі літаратуры і культуры беларускай. Кніга, якая разглядаецца, у значнай ступені задавальняе намечаныя пажаданні. Клейнбарт — вялікі знаўца рускіх пісьменнікаў, якія выйшлі з народа, увогуле з пралетарыяту, таму ў яго «Маладой Беларусі» творчасць мясцова-беларуская паўсюль параўноўваецца і супастаўляецца з агульнарускай. Ён не столькі імкнецца пазнаёміць чытача з творамі таго ці іншага беларускага пісьменніка, колькі дае паглыбленую карціну тых умоў, пры якіх развівалася літаратурная дзейнасць гэтых пісьменнікаў. Але ўвогуле трэба сказаць, што памянёная кніга — вельмі прыемная з'ява ў галіне вывучэння беларускай літаратуры»³.

Не менш прыязна адгукнуліся газеты. «Кніга Л. М. Клейнбарта, — пісала, напрыклад, «Красная газета», — якая ўтрымлівае нарыс развіцця беларускай літаратуры з 1905 г. да нашых дзён, падасца, верагодна, шмат каму сапраўдным адкрыццём. Азнаёміўшыся з ёю, яны пераканаюцца, што беларуская літаратура не толькі існуе і мае шэраг выдатных прадстаўнікоў, але што ніводная літаратура не атрымала, відаць, за апошнія 25 гадоў такога хуткага развіцця, як беларуская. Л. М. Клейнбарт у сваёй кнізе сабраў велізарны матэрыял, не толькі друкаваны, але і рукапісны. Гэта — першая кніга, якая дае шырокаму колу рускіх чытачоў магчымасць азнаёміцца з усімі плынямі і этапамі сучаснай беларускай літаратуры на фоне сацыяльнай гісторыі Беларусі»⁴.

Такіх водгукаў было нямала. Але, праўда, вось у гэтыя прыязныя ацэнкі «ўразаецца» нейкі Сутырын у артыкуле «Мінскі марксізм Ленінградскага вырабу». Здавалася б, «Л. Клейнбарт, — па Сутырыну, — зусім не вузкі даследчык

¹ Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 13.02.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 278—279. (Укл.)

² Там жа. (Укл.)

³ «Известия РЯС» 1829— II С. 367. (Кл.)

⁴ «Красная газета» 1929 ад 10 сакавіка. Кнігалюб «Молодая Белоруссия». (Кл.)

літаратуры». Не, «Клейнбарт як аўтар «Маладой Беларусі», бясспрэчна, рэвалюцыянер, — пісаў ён. — Класава вытрыманых і рэвалюцыйна-тэмпераментных радкоў можна знайсці колькі заўгодна ў гэтым фаліянце». Нядзіўна, што «з'яўленне кнігі Л. М. Клейнбарта непазбежна зрабілася падзеяй вялікай значнасці»¹. І ўсё ж гэты «жвавы дзядок» — так назваў мяне Сутырын — не так разважае, як разважае ён сам, грозны Сутырын. Хіба можна думаць у СССР іначай, чым думае Сутырын, паслугач Л. Авербаха?

Я атрымаў не адзін абураны ліст пра гэтую вылазку супраць мяне. Але каго яны асабліва абурылі, дык гэта Купалу.

«Шаноўны, дарагі Л. М.! Дарэмна вы звярнулі калі не сур'ёзную, дык нейкую ўвагу на «самакрытычныя» водгукі недавукаў, — піша ён мне. — Гэта — гадзенькая тэндэнцыя мяшаць усё з гразёю. Вядома, Беларусь тут ні пры чым. І дарэмна вы думаеце, Леў Максімавіч, што калі вы напісалі выдатную кнігу пра беларускую літаратуру, то гэтым павінны былі зрабіць прыемнасць «гэтым недавукам».

Гэта крылоўскія моські, для якіх зашмат гонару ваша пра іх нават згадка, — піша ён у другім лісце. — Вы, Леў Максімавіч, напісалі самую лепшую рэч пра беларускую літаратуру, якую любы прыстойны чалавек ацэніць толькі станоўча, а на астатняе махніце рукою. Вось маё шчырае меркаванне пра гэтыя пусцяковыя водгукі на вашу працу»².

Як вынік, «выдатная», «самая лепшая рэч пра беларускую літаратуру». Я цытую гэтыя вытрымкі, зразумела, не таму, што лічу Купалу аўтарытэтам у пытаннях крытыкі, гісторыі літаратуры. Аднак не пазбаўлена інтарэсу, як цаніў мяне — у супрацьлегласць Сутырыну — заснавальнік беларускай літаратуры, першы паэт Беларусі Янка Купала.

XXVIII

Сутырыны спрабавалі пераўтварыць у «нацыянал-дэмакрата» самога Купалу — баяна «Нашай Нівы» — гэта не раз мела месца. У гэтым пераконваюць мяне ўсе гутаркі з Купалам на гэтыя тэмы, тэмы пра цэнтрабежныя і цэнтраімклівыя сілы рускай гісторыі.

«Ні адно на свеце адраджэнне народа, ні адна вялікая ідэя, — гаварыў Купала прадстаўнікам беларускіх арганізацый, якія з'явіліся вітаць яго ў дзень 15-гадовага юбілею³, — не пашыралася так шпарка, як ідэя нацыянальнага адраджэння беларускага народа. І сапраўды. Што было пятнаццаць год таму назад і што мы бачым цяпер? Пятнаццаць год таму назад аб незалежнасці і падумаць было небяспечна, — сягоння нашы дужэйшыя суседзі самі аб гэтым па-дзяржаўнаму гавораць з намі як з народам, каторы заслужыў па людскому й божаму праву гэту незалежнасць. Арліным узмахам агняцветнай думкі аб нашай волі мы скінулі і патапталі даўгавечную брахню — брахню, што Беларусі не было і няма. Сваім векапомным і магутным духам народным, што адважна сягае да сонца, мы паказалі свету, што Беларусь была, ёсць і будзе»⁴.

Гэтая прамова асабліва дала нагоду для нападак на яго. Купала быў апантаны ідэяй беларускага тэрытарыялізму. Ніводзін паэт «асноўнай плыні» — ні Багдановіч, ні Колас, ні Цётка — не выказаў ярчай за гэтую мару: Беларусь, беларускі народ павінны быць нацыянальным цэлым. Народ, які спрадвеку валодаў гэтай тэрыторыяй, павінен быць пануючай нацыяй на ёй. Аднак і да

¹ «На літаратурном посту». 1929. Красавік. С. 31, 32. (Кл.)

² Паводле ліста Янкі Купалы да Л. М. Клейнбарта ад 02.07.1929. ПЗТ Янкі Купалы, т. 9, кн. 1, с. 280—281. (Укл.)

³ 15-годдзе літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. 1920. (Укл.)

⁴ З прамовы Янкі Купалы на юбілейным вечары, прысвечаным 15-годдзю літаратурнай працы. ПЗТ Янкі Купалы, т. 8, с. 92—94. (Укл.)

БССР ён не быў сепаратыстам, не быў адшчапенцам, не цураўся астатняй Расіі. Я гэта памятаю.

— Беларусь для беларусаў, гэта зразумела, — казаў ён, — але ў агульна-расійскім маштабе. Мова Пушкіна, мова Міцкевіча, мова Шаўчэнкі — гэта аднаго парадку з'явы.

— Бо беларускае пытанне — гэта пытанне пра беларуса-мужыка, пра беларускае сялянства. А пытанне пра наша сялянства — пытанне пра сялянства ўвогуле.

Нідзе, здаецца, не выступала так сацыяльная закваска паэта, як у яго «адраджэнстве», «аўтанамізме». Але калі да БССР яшчэ можна было гаварыць пра гэтае «адраджэнства», «аўтанамізм», то пасля БССР ён адыходзіць ад мінулага. «Пакінем мінулае, — запрашае ён. — З інакшай думкай пойдзе ў свет і людзі патомак наш»¹. Ён трымаецца ўжо таго меркавання, што рэвалюцыя вырашыла беларускую праблему, зліўшы нацыянальнае пытанне з сацыяльным.

З Новым годам, з Новым годам!

З новай песняй, з новай казкай!

Зачаруем мімаходам

Долі ходы думкай-краскай!

Для унукаў, для праўнукаў

Расцярэбім сцежкі-шляхі;

Хай пануюць над прынукай, —

Каб аж к небу лёту ўзмахі!..

З Новым годам, што крыніцай

Новай пойдзе ў пераходзе,

Беларуская зямліца!

Беларускі наш народзе!²

Пераклаў з рускай мовы Аляксандр АЛЕКСАНДРАВИЧ КАРЛЮКЕВИЧ.

*

Каментарыі да тэксту зроблены супрацоўнікамі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

¹ Парафраз радка паэмы Янкі Купалы «Безназоўнае», 10 раздзел. (Укл.)

² 3 верша Янкі Купалы «З Новым годам!» (Укл.)